

อิทธิพลที่มีผลต่อการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา ที่จัดให้แก่เยาวชนสตรีไทย

สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

สมัยสุโขทัย

สภาพทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยสุโขทัยนั้นมีลักษณะสำคัญ คือ การปกครองจะเป็นแบบ "ธรรมราชา" โดยเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ คือ เมื่อประชาชนให้ความนับถือและเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนา กษัตริย์จึงต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบที่จะรักษาไว้ซึ่งพระพุทธรศาสนา โดยการอุปถัมภ์พระศาสนา เพื่อที่จะโน้มน้าวให้ประชาชนนิยมยกย่องตนเอง พระมหากษัตริย์ได้นำหลักธรรมจากพระพุทธรศาสนาตั้งกล่าวมาใช้เป็นหลักในการปกครอง โดยได้นำมารวมใช้กับความเชื่อดั้งเดิม และจารีตประเพณีที่ได้สั่งสมมานานจนอยู่ในรูปของคฤธรรมทางสังคม (ธิดา สาระยา, 2519: 21) จากลักษณะดังกล่าวมีผลทำให้การเมืองสมัยสุโขทัยเป็นแบบ "พ่อปกครองลูก"

สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปเป็นแบบยังชีพ เป็นเศรษฐกิจการเกษตร ข้าวเป็นพืชผลหลัก นิชผัก และผลไม้อื่น ๆ มีอยู่อุดมสมบูรณ์ วิทยารายได้ให้รัฐและสังคมอย่างหนึ่ง คือ เครื่องถ้วยชามสังคโลก ซึ่งทำรายได้ให้อาณาจักรมากพอควร (ลิขิต ธีรเวคิน, 2535: 19) ในด้านชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนนั้น จะศึกษาได้จากหลักฐานที่ปรากฏตกทอดมาถึงปัจจุบันที่สำคัญ คือ ศิลาคาริกไตรภูมิพระร่วง ตำรับทำวศริจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ) และสุภาสิตพระร่วง และหลักฐานจากเอกสารต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในสมัยเดียวกัน ได้แก่ "มังรายศาสตร์" และ "จามเทวีวงศ์" เป็นต้น จากหลักฐานดังกล่าวได้กล่าวถึงสภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจ อันเป็นผลสะท้อนถึงฐานะของสตรีในสังคมสมัยนั้น กล่าวคือ

1. สตรีจะต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการเป็นกุลสตรี (หญิงในสกุล เป็นหญิงที่สมบูรณ์แล้วด้วยธรรมประจำสกุล มีจรรยาบรรยาที่อันสอสันดานว่า เป็นหญิงอย่างแท้จริง คือ ประพฤติทุกอย่างล้วนอยู่ในกรอบธรรมประจำสกุล รักตัว สงวนตัว เสมอด้วยหญิงสกุลดี ในวัย

ที่มีสามีแล้วต้องอยู่กับสามีนั้น ไม่นึกนอกใจหรือทอดทิ้งเลย สงวนความรัก ความปลื้มใจในสามี เสมือนหนึ่งได้เพชรนิลจินดาอันมีค่าสูง เอาความรักฉันท้สามีภรรยาเป็นสำราญแห่งชีวิตจริง ๆ... มีพยายามปรากฏในชมรมที่เป็นญาติมิตรแล้ว และรู้จักปฏิบัติสามีในงานหน้าที่ที่ควรแก่ตนทุกอย่าง ไม่ให้สามีลำบาก สงเคราะห์คนข้างเคียงตลอดจนญาติมิตรของสามี มีน้ำใจจงรัก ซื่อสัตย์สุจริต ต่อสามีดี รู้จักรักษาทรัพย์ที่สามีหรือที่ตนหามาได้ ไม่ให้เสียไปในทางที่ไร้ประโยชน์ (ปทุมพร วัชรเสถียร, 2518: 150) การเป็นกุลสตรีที่ดีในสมัยนั้น คือ ภรรยาจะต้อง เอาใจใส่และปรนนิบัติสามีอย่างดี นอกจากนี้แล้วยังต้องยำเกรงต่อสามีเสมอ จะทำสิ่งใด ควรบอกกล่าวก่อน และทำได้ในสิ่งที่สั่งให้ทำเท่านั้น ดังปรากฏหลักฐานในไตรภูมิพระร่วง (อ้างถึงใน สุนันทา นิยจิตย์, 2530: 17) ว่า

...จะกระทำการอันใด ๆ ก็ดียวมไหว้ทูลแต่พระภูษิตนั้นให้ ฐ
รู้ก่อน เมื่อใดพระภูษิตสั่งให้ทำ นางจึงทำ นางนั้น บ่ห่อนละเมิด
ท่านผู้เป็นผัวเลยสักคาบ...

และสตรีจะต้องมีความประพฤติ และซื่อสัตย์ต่อสามีตลอดไป (นพมาศ, 2513: 12)

2. สตรีจะมีสิทธิและเสรีภาพในกฎหมาย เป็นต้นว่า สิทธิในการแจ้งความหรือฟ้องร้อง ดังเช่น หลักฐานในศิลาจารึกตอนหนึ่ง มีข้อความว่า

...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น กลางบ้าน กลางเมือง
มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มักจะกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้ ไปสัน
กระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองได้ยินเรียกเมื่อ
ถามสวนความแถมด้วยชื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยจึงชม...

(อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2517: 34-42)

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสิทธิของสตรีในการร้องทุกข์เวลามีเรื่องราวเกิดขึ้น ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นผู้ตัดสินคดีความต่าง ๆ ให้

3. สตรีจะมีความเป็นอิสระในเรื่องสถานภาพความเป็นอยู่ คือ มีความเป็นอิสระ เมื่อออกจากบ้านเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันสำคัญ หรือหาความสนุกสนานเพลิดเพลิน ตลอดจนเที่ยวชมการละเล่นในงานมหรสพต่าง ๆ (เจ้า ทองคำวรรณ, 2514: 13-17) นอกจากนี้ยังสามารถประกอบอาชีพตามความสามารถด้วยตนเอง จากข้อความที่ว่า "เมื่อเสร็จหน้านา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก" (อนิรุทธ์ พันธุ์พิทยาแพทย์, 2495: 37)

จากสภาพดังกล่าวจึงส่งผลต่อความมีอิสระในการเข้ารับการศึกษาทั้งกลุ่มบุตรและ
 เยาวสตรี ดังหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหง ว่า "...พ่อขุนรามคำแหง
 หาใคร่ใจใส่ใจ แก่ใส่ในลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้้นใส่ไว้..."
 (อ้างถึงใน ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2514: 13-17) การศึกษาในครั้งนั้นกลุ่มบุตรได้ศึกษาในด้าน
 วิชาทหาร คือ เรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ตลอดจนเพลงอาวุธและเวชกรรม สำหรับเยาวชนสตรี-
 สามัญ ได้รับการฝึกอบรมด้านงานบ้าน การฝีมือ และการครัว ส่วนเยาวชนสตรีชั้นสูง นอกจาก
 ได้รับการอบรมด้านงานบ้าน การฝีมือ และการครัว เช่นเดียวกับเยาวชนสตรีสามัญแล้วยังได้รับ
 การศึกษาโดยเน้นด้านความประพฤติ กิริยามารยาท และวิชาหนังสือ โดยเริ่มฝึกฝนตั้งแต่
 เด็ก ๆ (พงษ์อินทร์ คู่จรรยา, 2515: 36)

สมัยอยุธยา

สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยอยุธยานั้นมีลักษณะสำคัญ คือ การเมือง
 การปกครอง ได้รับอิทธิพลจากลัทธิ "เทวราช" ซึ่งเห็นได้จากความคิดในเรื่องเกี่ยวกับ
 สมมติเทพของกษัตริย์ส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้กษัตริย์มีความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามยิ่งขึ้น คือ
 การกำหนดข้อลงโทษอย่างรุนแรงสำหรับความผิด ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมตามคติพราหมณ์
 สำหรับรูปแบบการปกครองเป็นไปในลักษณะที่กษัตริย์พยายามรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง มีการ
 แบ่งหัวเมืองเป็นชั้นต่าง ๆ 3 ระดับ และอยู่ในความควบคุมของราชธานีโดยตำแหน่ง
 ยกกระบัตร และยังได้ออกกฎหมายควบคุมเกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมือง
 ต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับเมืองหลวง (นาตยา อังคนารถ และคณะ,
 2529: 30)

เศรษฐกิจสมัยอยุธยาเป็นแบบง่าย ๆ เพราะเป็นสังคมกสิกรรม ผลผลิตที่ได้
 เป็นผลผลิตทางการเกษตรและของป่า อุตสาหกรรมก็มีแต่หัตถกรรมพื้นบ้านผลิตของใช้ใน
 ครัวเรือน (วริยา ศิวะศรียานนท์, 2523: 12-17) ลักษณะเศรษฐกิจโดยทั่วไปเป็นแบบ
 ยั้งชีพ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ รัฐบาลมีวิธีแสวงหาผลประโยชน์โดยอาศัยการควบคุม
 กำลังคนในระบบเศรษฐกิจอันเป็นการจัดสรรแรงงาน โดยมอบหมายให้มูลนายทำหน้าที่
 ควบคุมไว้ในบังคับ ซึ่งเรียกระบบการควบคุมนี้ว่า "ระบบไพร่" รัฐบาลมีผลประโยชน์จาก
 การรับส่วยและแรงงานเกณฑ์ นอกจากนี้ผลประโยชน์อีกอย่างที่รัฐบาลได้รับ คือ การผูกขาด
 ทางการค้า โดยมีพระคลังสินค้าเป็นผู้รับผิดชอบ (ไพฑูรย์ มิกุล และคณะ, 2524: 124)

ด้านสังคมนั้น อยุธยามีการจัดระเบียบทางสังคม สังคมในช่วงนี้จะเป็นสังคมแบบระดับชนชั้น มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง ทำหน้าที่ควบคุมเจ้านายและขุนนาง (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2515: 13) ซึ่งคนพวกนี้จะควบคุมประชาชนต่อหนึ่งอีก ส่วนความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของรัฐ ความสัมพันธ์นอกระบบราชการถูกควบคุมตามกฎหมายโดยเคร่งครัด และมีการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ การให้บรรดาศักดิ์แก่ผู้บังคับบัญชา ซึ่งได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ เป็นผลให้เกิดการแบ่งแยกชนชั้นอย่างชัดเจน แต่จะมีผลดีต่อผู้ปกครองในด้านการจัดระเบียบในทางสังคม การแบ่งระดับชนชั้นทางสังคมดังกล่าวส่งผลต่อด้านการศึกษา กล่าวคือ มีความแตกต่างกันไปตามระดับชนชั้นของสังคม เยาวสตรีชั้นสูงจะได้รับการศึกษาที่ดีและมากกว่าเยาวชนสตรีสามัญ และในหมู่เยาวชนสตรีชั้นสูงด้วยกันจะได้รับการศึกษาลดหลั่นกันไปตามระดับฐานะ อย่างไรก็ตาม การให้การศึกษาอบรมในทุกระดับยังคงเน้นงานฝีมือ การอบรมกิริยามารยาท และความประพฤติ ส่วนวิชาหนังสือ ประชาชนยังไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็น การศึกษาจึงเป็นไปในลักษณะของการบวชเรียนและเกี่ยวข้องกับกษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ (บุญยงค์ เกศเทศ, 2517: 242)

สมัยธนบุรี

สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในช่วงนี้มิได้เป็นไปด้วยความราบรื่น เพราะเหตุการณ์ในสมัยนี้เป็นเหตุการณ์ที่ต้องทำสงครามสู้รบกับพม่าหลายครั้ง สภาพบ้านเมืองไม่มั่นคงเหมือนสมัยอยุธยา (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514: 43) ทั้งปัญหาเศรษฐกิจทำให้ข้าวขาดแคลน สภาพสังคมและความเป็นอยู่ตกอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด การจัดการศึกษาในช่วงนี้จึงเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง และหยุดชะงักเป็นบางช่วงที่มีการทำสงคราม จึงไม่มีการกล่าวถึง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2413)

สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คงมีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา คือ อยู่ในระบบเจ้าขุนมูลนาย โดยมีระบบศักดินาเป็นเครื่องชี้ฐานะหน้าที่ ตลอดจนความรับผิดชอบของบุคคลทางสังคม โครงสร้างทางสังคมไทยสมัยนั้นแบ่งเป็น 2 ชั้นใหญ่ ๆ คือ ชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง กับ ชั้นถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่และทาส โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ

โดยใช้อำนาจหน้าที่ได้มาโดยชอบธรรม ยึดหลัก "ทศนิรชาธรรม" ในการปกครอง และพระองค์จะต้องบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป ส่วนขุนนางก็เป็นกำลังสำคัญในการปกครอง เพราะเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ ทรงมอบหมายงานให้ทำเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของพระมหากษัตริย์ ในสังคมไทย ถือว่า ไพร่จะต้องสังกัดมูลนายและเข้ารับราชการ (มีหน้าที่เข้าเวรประจำการ เพื่อทำงานต่าง ๆ ให้รัฐบาล ซึ่งมักจะกล่าวกันว่า "เป็นการเข้าเดือน" โดยแบ่งกันตามระดับชั้น คือ ไพร่หลวง เป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์โดยตรง ซึ่งพระราชทานแก่กรมกองต่าง ๆ รับราชการปีละ 6 เดือน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้ลดเวลาเหลือเพียง 3 เดือน ส่วนไพร่สมจะเป็นไพร่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่เจ้านาย และขุนนาง รับราชการปีละ 1 เดือน (อकिन รพีพัฒน์, 2518: 349-350) เพื่อตอบแทนและช่วยเหลือประเทศของตนเอง ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ทรงกล่าวว่า "ราษฎรทุกคน มีหน้าที่ที่ต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ เป็นการตอบแทนที่พระองค์ทรงพระราชทานการปกป้องคุ้มครองให้" (เทพชู ทับทอง, 2524: 11-15)

สภาพสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นแบบเรียบง่าย ทั้งนี้เป็นเพราะความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติระบบเศรษฐกิจในช่วงนี้เป็นเศรษฐกิจเผื่อยังชีพ โดยที่ระบบเงินตรายังไม่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคม ประกอบกับสังคมมีลักษณะแบบอุปถัมภ์ จึงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาก (แอ็บมิอบโลว์, 2520: 72) จากสภาพความมั่นคงทางการเมือง และความอุดมสมบูรณ์ทางด้านเศรษฐกิจนี้เอง ส่งผลให้สังคมมีความสงบสุข ชายมีหน้าที่เล่าเรียนวิชา เพื่อเติบโตใหญ่จะได้เป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว สตรีมีหน้าที่อยู่ที่บ้านและปรนนิบัติผู้ใหญ่ในบ้าน (ลินจง สุวรรณโกสิน, 2525: 25) รวมทั้งสามีของตน นอกจากนี้ยังต้องทำงานอาชีพที่เป็นทั้งงานหนักและเบา ตั้งแต่ทำไร่ และทอผ้า เป็นต้น ซึ่งสภาพดังกล่าวพบในเยาวสตรีสามัญเท่านั้น

สภาพสังคมและเศรษฐกิจของสตรีชั้นสูง และสตรีที่อยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีสภาพชีวิตและความเป็นอยู่สะดวกสบาย มีเวลาสนุกสนานเล่นกับเพื่อน ๆ เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในการหาเลี้ยงชีพ ซึ่งแตกต่างกับสตรีสามัญ นอกจากนี้ยังมีการแต่งกายประชันกันเป็นประจำ แต่จะขาดอิสระในการพบปะติดต่อกับบุคคลภายนอก ตลอดจนญาติพี่น้อง ดังนั้น

บริเวณจุดนัดพบเยี่ยมเยือนระหว่างชายและหญิง ตลอดจนญาติพี่น้อง ก็คือ บริเวณประตู-
ศรีสุดาวงค์หรือประตูหิน เกี่ยวกับเรื่องนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธ์ (2503: 10) ได้กล่าวไว้ว่า

...ประตูนี้คึกคักด้วยหนุ่ม ๆ สมัยโบราณมักมารอกันอยู่ที่หน้าประตู
เพื่อมาดูสาวชาววังหรือได้พบข้าหลวงที่นัดไว้ บรรดาสาวชาววังนั้น
จะแต่งเนื้อแต่งตัวสวยงามแข่งขันกันมาก บรรดาหนุ่ม ๆ ก็จะแต่งตัว
มารอคอยเหมือนกัน...

นอกจากประตูหินแล้ว ยังมีแหล่งพบปะสนทนาของสตรีชาววังอีกแห่ง คือ อุโมงค์ท้ายวัง ซึ่ง
อมร ตรณารักษ์ (2529: 227-236) อธิบายไว้ว่า

อุโมงค์จะเป็นชื่อของสถานที่ ๆ มีการก่อสร้างเป็นพิเศษขึ้นไว้ใช้
เฉพาะเหล่าสตรีทั่วไปทั้งหลายทั้งปวงที่พำนักอยู่ในพระราชวังชั้นใน
อุโมงค์นี้นับว่าเป็นสถานที่สำคัญหลายประการของสตรีชาววัง คือ
เป็นที่นัดพบ สนทนา ปราศรัยกันได้อย่างอิสระ อาจรับทุกข์ ค่ำทอ
วิวาท หรือหยิบยืมข้าวของเงินทองเครื่องใช้กัน

อย่างไรก็ตาม สถานภาพของสตรีก็ยังด้อยกว่าชาย จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นความลำบากตลอดจนความอยุติธรรมที่สตรีได้รับ และ
เพื่อความเป็นธรรมในสังคม จึงได้ทรงเลิกลุ่มประเพณีธรรมเนียมที่เจ้านาย ตลอดจน
พระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจบังคับให้เข้าออกในกรม จัปบุตรราชฎที่ยังเป็นเด็กเพื่อมาหัดโขน
และไปลุดสตรีมาเป็นนางห้าม นางบำเรอ ดังหลักฐานจากหมายประกาศ
(ประยูร สิริพันธ์, 2505: 10) ความว่า

...โปรดเกล้าฯ ให้มีนวลัยในวัดบวรนิเวศติมิมนต์ศิลาเป็นหมาย
ประกาศออกห้ามเลิกธรรมเนียมเจ้านายออกจับเด็กไทยมาหัดโขน
ลคร แล้วห้ามจับบุตรมาหัดจิว ห้ามลุดบุตรมาเป็นหม่อมห้ามลุดครั้ง
กรุงเก่าต่อไป...

การที่พระองค์ทรงห้ามเช่นนี้ เพราะทรงเห็นว่า บิดามารดาอย่ามริกบุตรของตน เมื่อถูก
เจ้านายจับไปเช่นนี้ย่อมเดือดร้อน และไม่สามารถฟ้องร้องได้ นับเป็นการช่วยยกระดับและ
สถานภาพของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ทางการศึกษาของเยาวสตรีในยุคนี้ มีสภาพไม่แตกต่างไปจากการศึกษามัย
อยุธยา เพียงแต่ในยุคนี้เยาวสตรีไม่เพียงแต่ได้รับการศึกษาอบรมเฉพาะแบบฉบับที่เป็นของ
ไทยเท่านั้น แต่ยังมีโอกาสศึกษาวิชาการต่าง ๆ จากคณะมิชชันนารีชาวตะวันตกอีกด้วย
โดยเฉพาะเยาวสตรีชั้นสูงเริ่มมีโอกาสได้เรียนรู้วัฒนธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้เกี่ยวกับ
ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งภาษาของชาวตะวันตกด้วย ซึ่งเยาวสตรีสามัญไม่มีโอกาสได้
รับการศึกษาในลักษณะดังกล่าว นอกจากเรียนรู้เรื่องการบ้าน งานครัว และงานฝีมือตาม
ความสามารถของผู้ใหญ่ในครอบครัว (นคร พันธรงค์, 2524: 144)

ยุคการศึกษาของเยาวสตรีชั้นสูง (พ.ศ. 2414-2440)

สภาพการเมืองในช่วงนี้ยังไม่มีความมั่นคง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ซึ่งต้องใช้เวลาถึง 10 ปี การปฏิรูปของพระองค์จึงต้องค่อยเป็น
ค่อยไป การปฏิรูปขนาดใหญ่ อาทิ ยกเลิกประเพณีการหมอบคลาน การเลิกทาส ปฏิรูป
การทหาร ซึ่งเป็นองค์ครสำคัญในการป้องกันประเทศ เนื่องจากขณะนั้นประเทศมหาอำนาจ
ทางตะวันตก ได้แผ่อำนาจเขตรมายังประเทศแถบเอเชียรวมทั้งไทยด้วย พระองค์ทรงเกรงว่า
ประเทศไทยจะตกอยู่ในมรสุมของลัทธิล่าอาณานิคม จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเร่งปรับปรุง
แก้ไขประเทศเป็นการด่วน เพื่อรักษาอำนาจทางการเมือง และความมั่นคงในราชบัลลังก์
โดยทรงตั้งทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และโปรดให้คัดเลือกกุลบุตรชั้นสูงมาฝึกหัดสำหรับ
รับราชการในกรมนี้ (สมบูรณ์ พรหมภาพ, 2524: 102-103) และต่อมาก็ได้ทรงตั้ง
โรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อผลิตบุคคลเข้ารับราชการและพัฒนาประเทศใน
ด้านต่าง ๆ นอกจากนี้ยังทรงมีนโยบายสร้างชาติ คือ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตร
จากส่วนกลางเป็นสื่อกลาง (ลิขิต ธีรเวคิน, 2535: 100) กล่าวได้ว่า การพัฒนาการศึกษา
แบบใหม่ในสมัยพระองค์เริ่มขึ้นในวังก่อน โดยจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2414 โดยมีจุดมุ่งหมาย
"เพื่อจะให้รู้หนังสือและคิดเลข ขนบธรรมเนียมข้าราชการให้ชัดเจนจะได้รับราชการฉลอง
พระเดชพระคุณต่อไป" (เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 2) หลังจากนั้นก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงเพื่อสอน
ภาษาอังกฤษ โดยสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่พระราชวังนั้นทออุทยาน
โรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนมหาดเล็กที่วังสราญรมย์ และโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
เมื่อ พ.ศ. 2415 พ.ศ. 2424 และ พ.ศ. 2425 ตามลำดับ (กฤษณา สินไชย, 2525:

11) ต่อจากนั้นเริ่มการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2427 และแพร่ขยายโรงเรียนไปยังวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองรวม 30 โรงเรียน ใน พ.ศ. 2429 (กฤษณา สินไชย, 2525: 25)

สภาพเศรษฐกิจ ในช่วงนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เดิมทีเน้นการค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศมีลักษณะปิด ชาวต่างประเทศจะซื้อขายกับเอกชนไม่ได้ จะต้องทำกับรัฐบาลโดยตรง สินค้าที่จะซื้อขายนั้นต้องได้รับความเห็นชอบของรัฐบาลก่อน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2398 รัฐบาลจำเป็นต้องลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง (ไทยสามารถแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่ชอบธรรมได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2481) กับอังกฤษและชาติอื่น ๆ ในเวลาต่อมา (นิโลวรรณ แสงขำ, 2523: 58) สนธิสัญญาดังกล่าวนอกจากทำให้ไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้าแล้วยังมีส่วนทำให้ไทยต้องเปิดประเทศ เป็นผลให้รัฐบาลไทยต้องเลิกผูกขาดสินค้ากับชาวต่างประเทศ และมีสิทธิซื้อ-ขายสินค้ากับเอกชนได้อย่างเสรี และมีสิทธิส่งสินค้ามาขายเกือบทุกประเภท โดยเสียภาษีขาเข้าเพียงร้อยละสาม ทำให้ไทยต้องเสียดรายได้ปีละมาก ๆ และยิ่งในช่วงนี้จำเป็นต้องใช้เงินในการปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ดังนั้นงบประมาณที่หน่วยงานต่าง ๆ เคยได้รับจึงต้องลดลงตามความจำเป็น ซึ่งในหน่วยงานทหารจะได้รับงบประมาณมากกว่าหน่วยงานอื่น ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงของประเทศ และหน่วยงานที่ได้รับงบประมาณน้อยที่สุด คือ กระทรวงศึกษาธิการ

สภาพสังคม ในช่วงนี้เป็นช่วงแห่งการปฏิรูป หรือยุคของการทำประเทศให้ทันสมัยอย่างแท้จริง (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2529: 23) สังคมไทยในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมดั้งเดิมมารับเอาความเจริญแบบใหม่ มีการปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก เช่น การเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปการศึกษา และการบริหารงานอื่น ๆ (พระวราชนมูณี, 2527: 64) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปการศึกษา พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า "...หนังสือเป็นต้นเค้าคุณความเจริญของราชการบ้านเมืองยิ่งกว่าศิลปศาสตร์วิชาอื่น ๆ..." (เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 36) ตลอดจนมีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้น และมีโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน แต่ติดที่ว่างงบประมาณมีน้อย ดังนั้นจึงสนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่กลุ่มบุตรก่อน แต่กระนั้นก็ยังไม่ได้ทั้งการศึกษาที่จัดให้เยาวชนสตรี

ลักษณะความเป็นอยู่โดยทั่วไปในสังคม จะอยู่กันเป็นครอบครัว และลักษณะครอบครัวจะเป็นครอบครัวแบบขยาย กล่าวคือ รวมกันอยู่ในครอบครัวใหญ่อันประกอบด้วย บิดา มารดา ปู่ย่า ตายายรวมกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของเขาสตรีสามัญทั่วไปไม่ต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2425-2413) กล่าวคือ สตรีโดยทั่วไปส่วนมากยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม ยามว่างก็จะทำงานภายในครอบครัว เช่น ทอผ้า ปั่นฝ้าย ฯลฯ เป็นต้น การพบปะสังสรรค์ในสังคมของเขาสตรีและบุคคลทั่วไป จะพบเห็นกันมากที่สุดในวันสำคัญทางศาสนา เพราะ โดยปกติแล้วหากเขาสตรีจะออกนอกบ้านจะต้องมีผู้ใหญ่รู้เห็นหรือติดตามไปด้วย สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของเขาสตรีสามัญและเขาสตรีชั้นสูงยังมีความแตกต่างกันบ้าง เขาสตรีในพระบรมมหาราชวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เรียกว่า "ฝ่ายใน" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระบรมมหาราชวังที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชเทวี พระราชโอรส พระราชธิดา เจ้าจอม นางสนม ตลอดจนข้าราชการบริวาร เป็นต้น ซึ่งราชสำนักฝ่ายในมีการจัดระเบียบเช่นเดียวกับฝ่ายหน้า แต่ต่างกันที่ขอบเขตของการบริหารงาน ปริมาณงานที่รับผิดชอบของฝ่ายในจะน้อยกว่าฝ่ายหน้า และฝ่ายในจะเป็นผู้หญิงล้วน (ในพระบรมมหาราชวัง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะแบ่งกิจการภายในเป็น 2 พวก คือ ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน) จึงมักเรียกฝ่ายในว่า "ผู้หญิงชาววัง" ดังนั้น สำนักฝ่ายในจึงเป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างกว่าชุมชนหรือสังคมอื่น ดังเช่น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงกล่าวไว้ว่า

...ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ในพระบรมมหาราชวังสนุกสนาน เป็นเมืองผู้หญิงเมืองหนึ่ง ผู้ใดไม่ได้เข้าไปอยู่เพื่อฝึกหัดกิริยามารยาทเป็นผู้ดีและฝึกหัดวิชาต่าง ๆ อันมีทำในภาระงานอยู่เสมอแล้วก็นับว่าเป็นคนไม่มีความรู้ เรียกกันว่า เรือร่าเหมือนชาวนอกวัง ซึ่งในสมัยนั้นเป็นความจริง เพราะแม้แต่แบบอย่างหรือเครื่องแต่งตัวผู้หญิงก็เป็นเรื่องทรงพระราชดำริให้เจ้านายผู้หญิงทรงแต่งนำขึ้นก่อนแล้วก็กลายเป็นสมัยนิยมต่อไป

(หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, 2529: 52) ซึ่งสอดคล้องกับ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ที่ว่า

...ช่างในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประชุมประกวดการสมาคม
ฝ่ายหญิงยิ่งกว่านอกวัง จะกล่าวได้ว่าเป็นโรงเรียนประจำของ
กุลสตรีในสมัยนั้นก็ยังไม่เพียงพอ เพราะมิได้เป็นแต่เพียงที่ฝึกหัด
หากเป็นที่แสดงฝีมือ และสติปัญญาและความสามารถไปในตัวด้วย...

(พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2507: 134)

เยาวสตรีที่เข้าไปอยู่ในวังก็เหมือนได้เข้าโรงเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัย ได้เล่าเรียน
รับความรู้อย่างมาก (พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, 2505: 161) และเมื่อมี
บุคคลต่าง ๆ อยู่รวมกันอย่างหนาแน่นจึงมีการแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ คือ ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ
และฝ่ายในจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติเป็นประจำตามที่ได้รับมอบหมาย และจะต้องอยู่ภายใต้การ
อุปการะเลี้ยงดูของพระมเหสี พระชายาพระบรมวงศ์คานางค์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง โดยที่
ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีให้ใช้อีกด้วย หากไม่ประสงค์
จะอยู่ในวังต่อไปก็ถวายบังคมลาออกก็ได้ จากสภาพสังคมในพระบรมมหาราชวังที่แออัดและ
เต็มไปด้วยผู้คนที่อาศัยตามตึกต่าง ๆ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยที่สังคมในพระราชวังรุ่งเรือง
ที่สุด (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2519: 74) และสมัยต่อมาเริ่มซบเซาลง ดังที่หม่อมราชวงศ์
คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้อธิบายไว้ในเรื่องสี่แผ่นดินตอนหนึ่ง ว่า

...จากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยเป็น
ประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475 พลอยได้ตระหนักถึงสภาพของ
วังหลวงที่รุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
และเริ่มตกต่ำถึงกับต้องมีการคุ้ยข่าราชการออกจากราชสำนักใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...

(หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2510: 375)

นอกจากนี้แล้ว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการ
เปลี่ยนแปลงบทบาทสตรี คือ มีการยอมรับบทบาทของสตรีชั้นสูง คือ สมเด็จพระศรีนักษัตรินทรา-
บรมราชินีนาถ โดยทรงสถาปนาให้เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครในช่วงเวลาที่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2439 ซึ่งนับ
เป็นครั้งแรกที่สตรีมีบทบาทในด้านการเมือง การปกครอง เพราะเดิมสตรีเป็นเพียงช่างทำหลัง

หรือเป็นผู้ตามสามีเท่านั้น ผลจากการปรับปรุงประเทศดังกล่าว ทำให้พระองค์ทรงสนับสนุนให้ประชาราษฎร์ได้มีโอกาสเล่าเรียนหนังสือขึ้นจากหลักฐานพระหัตถเลขาของพระองค์ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

...เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบการต่าง ๆ เป็นอันมาก เพื่อให้การปกครองบ้านเมือง เป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริง และให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ และ วิชาความรู้ เพราะการช่างเฟื่องฟู แพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น ๆ การเรียนจึงนับเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก... (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2493: 25)

การปลูกฝังการศึกษาและการเรียนวิชาขึ้นนั้น พระองค์ทรงตัดแปลงโรงงานบางแห่งเป็น โรงเรียน เพื่อให้กุลบุตร เยาวสตรีที่เป็นทาสได้ศึกษาเล่าเรียน โดยสัญญาว่าถ้าเข้าเรียน แล้วจะปล่อยให้เป็นไทย (ซาเวียร์ ปอล, 2530: 64)

จากสภาพสังคม ค่านิยม และนโยบายส่งเสริมการศึกษาจึงเป็นผลให้เยาวชนสตรี ได้รับการศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนสตรีชั้นสูง ซึ่งต้องได้รับการฝึกหัดอบรมให้เป็น "ผู้ดี" (สัมภาน์ สุมณ อมรวิวัฒน์, 2536) ดังนั้นสถานที่ให้การศึกษาอบรมที่ดีที่สุดในยุคนี้ คือ พระราชวัง นอกจากจะได้รับการฝึกอบรมด้านงานฝีมือ งานครัว และวิชาหนังสือแล้ว ยังได้ ฝึกงานด้านวิชาชีพ (ทิพวัน เวศกาวิ, 2525: 18) ที่เกี่ยวข้องกับารับราชการฝ่ายในอีกด้วย ส่วนเยาวชนสตรีสามัญ แม้ไม่มีโอกาสเข้าไปศึกษาอบรมในวัง แต่ก็มีโอกาสได้รับการศึกษา อบรมเช่นเดียวกับเยาวชนสตรีชั้นสูง โดยการศึกษาในครอบครัว (สัมภาน์ คุณดวงเดือน พิศาลบุตร, 2536)

ยุคเริ่มการศึกษาของเยาวชนสตรีสามัญ (พ.ศ. 2441-2455)

สภาพการเมืองในช่วงนี้ จากการปฏิรูปการปกครองในปี 2435 มีผลอย่างสำคัญ ต่อการเปลี่ยนแปลงระบบขุนนางมาเป็นระบบข้าราชการ บุคคลที่ปฏิบัติราชการได้ต้องเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญ และสอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่ และการจัดตั้งโรงเรียนขององค์พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ราษฎรทั่วไปมีความรู้ความสามารถสำหรับเข้า

รับราชการ เป็นการสร้างพื้นฐาน พร้อมทั้งเปิดโอกาสสำหรับสามัญชนที่จะเข้ามาได้เท่าใน ระบบราชการมากกว่าเดิม ขณะเดียวกันได้มีการยกเลิกระบบทาสและไพร่ ส่งเสริมให้คน ในชาติเข้ารับการศึกษามากขึ้น นอกจากระบบการเมืองจะเปิดโอกาสให้ราษฎรทุกระดับชั้น อาชีพได้เข้าสู่การราชการแล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์ การเลือกสรรคน ซึ่งแต่ก่อนถือเอาชาติตระกูลเป็นสำคัญ แต่เกณฑ์ใหม่ คือ เอาผู้มีความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์ สำคัญมากกว่า ดังข้อความในรายงานที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่ง ว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จัดการแก้ไข คือ เมื่อผู้ใดจะสมัครเข้า รับราชการ ต้องให้ยื่นจดหมายแสดงความรู้อวิชาที่ตนได้เล่าเรียน ฝึกหัดมายังกระทรวงเสนาบดีก่อน เสนาบดีเห็นสมควรจะอนุญาต จึงให้รับไว้ทำการในชนิดซึ่งสมควรแก่ความรู้ของคนผู้นั้น...

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2525: 195-196)

สภาพเศรษฐกิจในช่วงนี้ค่อนข้างดี กล่าวคือ ชนชั้นปกครองและพ่อค้าชาวจีนเป็น ผู้นำทางเศรษฐกิจ มีการขยายตัวทางการค้า ทำให้มีการลงทุนมากมายทั้งนายทุนจีน และ นายทุนจากยุโรป ทำให้เกิดเศรษฐกิจเงินตรา ทำให้มีการว่าจ้างแรงงานโดยได้รับค่าตอบแทน เจ้าหน้าที่และข้าราชการมีเงินเดือนประจำ ซึ่งแต่เดิมได้รับเพียงเบี้ยหวัด และใช้วิธีอาศัย ผลประโยชน์จากระบบกินเมืองหรือเหมาเมืองหรือใช้ประโยชน์จากแรงงานไพร่และทาส และ ผลจากการยกเลิกระบบไพร่ทำให้ชายฉกรรจ์เหล่านั้นประกอบกิจกรรมที่มีผลผลิตในทาง เศรษฐกิจ และการส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทย เพื่อให้ชาวจีนเป็นแกนขา ในการเพิ่มรายได้ให้กับตัวเอง ซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง ดังนั้นในยุคนี้ ผู้มีฐานะดีจึงได้แก่ ชนชั้นปกครอง พ่อค้าชาวจีน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านี้

สภาพสังคมยังคงเป็นไปในลักษณะเดิม การปฏิรูปไม่มีผลทำให้สังคมในเมืองหลวง และในหมู่ชนชั้นสูงในต่างจังหวัดเปลี่ยนไปมากนัก ยกเว้นในพื้นที่ที่เกิดมีการขนส่ง ทำให้เกิด การเคลื่อนไหวทางภูมิศาสตร์มากขึ้น การขนส่งสะดวก โครงการขุดคลอง ซึ่งมีผลต่อการ เพาะปลูกของชาวบ้าน โดยเฉพาะการปลูกข้าว อันเป็นฐานเศรษฐกิจสำคัญของชาติ อาจ

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปดังกล่าวยังมีผลทำให้สยามประเทศแปรเปลี่ยนจากสังคมโบราณมาเป็นสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีการใช้วิทยาการและการจัดการสังคม การปกครองบริหารสถาบันตามแนวคิดตามแบบตะวันตก

การศึกษาในยุคนี้ เนื่องจากการสนับสนุนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชินีนาถ ด้วยทรงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ทั่วไป ทำให้เยาวชนสตรีสามัญเริ่มเข้าสู่ระบบการศึกษา แม้เป็นเพียงส่วนน้อย แต่ถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีสำหรับการศึกษาเยาวชนสตรีทั่วไป

ยุคจัดการศึกษาของเยาวชนสตรีอย่างเป็นระบบ (พ.ศ. 2456-2474)

สถานการณ์เมืองในยุคนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว อันสืบเนื่องมาจากการส่งคนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ อันก่อให้เกิดการบริหารระบบราชการแบบใหม่ เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มในสังคมสามารถเข้ารับราชการได้อย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดเฉพาะขุนนาง ประกอบกับการขยายตัวของระบบการปกครองประเทศ และการบริหารของรัฐออกไปครอบคลุมทั่วประเทศ ทำให้คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาได้เข้ารับราชการเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เท่ากับเป็นการลดช่องว่างระหว่างชนชั้น และเกิดความเสมอภาคระหว่างชนชั้นขึ้น

ส่วนสภาพเศรษฐกิจในยุคนี้อยู่ในภาวะตกต่ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2463-2468 อันเป็นช่วง 6 ปี สุกท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานสังคมในช่วงนี้

สถานสังคมในช่วงนี้ได้มีการปฏิรูปสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สังคมไทยเจริญรอยตามแนวอารยประเทศ มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรเข้ารับการศึกษา โดยการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา เท่ากับเป็นการยกฐานะของเยาวชนสตรีให้สูงขึ้นอีกด้วย

การศึกษาในยุคนี้มีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา บังคับให้ราษฎรส่งลูกบุตรและเยาวชนสตรีเข้ารับการศึกษาในโรงเรียน แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ประกอบกับความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นจึงเป็นผลกระทบต่อการศึกษาของเยาวชนสตรีในช่วงนี้ แม้จะมีการเรียกเก็บเงินศึกษาฟรี เพื่อนำมาใช้ในการ

ศึกษา แต่ก็ไม่เพียงพอ ดังนั้นการที่จะให้เยาวชนสตรีสามัญทั้งหมดเข้าสู่ระบบโรงเรียน จึงทำได้ไม่เต็มที่ และโรงเรียนส่วนใหญ่จัดตั้งขึ้นในวัด สภาพดังกล่าวจึงไม่เอื้อต่อเยาวชนสตรีในการเข้ารับการศึกษา

ยุคปรับปรุงการศึกษาของเยาวชนสตรี (พ.ศ. 2475-2502)

สภาพการเมือง ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อันเนื่องจากคณะราษฎร ประชาชนมิได้เข้าร่วมกระบวนการต่อสู้ด้วยความสำนึกทางการเมือง การตื่นตัวต่อนับจึงมีน้อย แต่สิ่งที่คณะราษฎรทำสำเร็จ คือ การถอนสัมพันธภาพการผลิตระหว่างราษฎรและพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามเสถียรภาพทางการเมืองในระบอบนั้นยังไม่ดีพอ เพราะเกิดกบฏบวรเดช และการสละราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ในระยะต่อมาก็มิได้ราบรื่นนัก ปัญหาเศรษฐกิจที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่ในเวลานั้น ทำให้นักเขียนฝรั่งเสสได้เขียนบทความลงพิมพ์ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2475 มีข้อความที่น่าสนใจ ซึ่งได้เขียนไว้ คือ "ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจมักจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง จนไม่สามารถหลบหลีกหนีไปจากกฎข้อนี้" (Vella, W.F., 1965: 75 อ้างถึงใน สุโขทัยธรรมาราช, 2526: 471) นโยบาย 2 ใน 6 ข้อ ของคณะราษฎรที่ได้กล่าวถึง คือ ความเสมอภาคของราษฎร และให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

เมื่อบุคคลที่เรียกกันว่า "คณะราษฎร" ได้เข้ามาพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เป็นผลให้ระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ทำให้เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของคนในการประกอบอาชีพ ซึ่งยังผลให้เกิดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้น

สภาพสังคมในช่วงแรก โดยทั่วไปยังคงเป็นไปในลักษณะเดิม แต่ด้านสถานภาพสตรี จากความพยายามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เห็นความสำคัญของสตรีและถือว่าสตรีเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้นพระองค์จึงควรเป็นผู้นำในการเรียกร้อง และแก้ไขความเชื่อ ตลอดจนประเพณีเก่า ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุให้หญิงด้อยกว่าชาย ดังแนวพระราชนิพนธ์เรื่อง "เครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรือง คือสถานภาพแห่งสตรี" ที่กล่าวถึงวิธีการกตัญญูต่อสตรีเพศ หากประเทศใดมี แสดงว่ายังเป็นป่าเถื่อนอยู่ (อรอุษา ชินะโยธิน, 2519: 4-12) และจากการสนับสนุนและเห็นความสำคัญของการศึกษาเยาวชนสตรี โดยเฉพาะในยุค

ของจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เป็นยุคที่การศึกษาเยาวยสตรีเฟื่องฟูมาก โดยท่านผู้หญิง ละเอียด พิบูลสงคราม ได้เป็นผู้นำของสตรีในยุคนี้ ไม่ว่าจะเป็นด้านการแต่งกาย การประพฤติปฏิบัติ แม้กระทั่งการศึกษา ทำให้ผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการศึกษา นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยม โดยยอมให้กุลบุตรและเยาวยสตรีเรียนรวมกัน แบบสหศึกษา ในยุคนี้เยาวยสตรีมีโอกาเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย (สัมภาษณ์ สวัสดิ์ จงกล, 2536) และเป็นยุคแรกที่สตรีมีสิทธิ์เข้าเรียนทหาร (สัมภาษณ์ สุน อมรวิวัฒน์ และ ลีนี หะวานนท์, 2536) นอกจากนี้ การส่งเสริมการปฏิบัติที่อารยะ เช่น เข้าแถวเวลาซื้อตั๋วหนัง ให้เกียรติแก่คนแก่และสตรี ฯลฯ จะเห็นว่าสภาพทางสังคมของสตรีไทยดีขึ้นกว่าเดิมมาก และเนื่องจากในสมัย จอมพล แปลก พิบูลสงคราม มีการนำภาพยนตร์จากต่างประเทศเข้ามา ฉายอย่างแพร่หลาย รวมทั้งทางกรุงเทพฯ ก็ได้จัดสร้างภาพยนตร์หลายต่อหลายเรื่อง และนำไปฉายตามชนบท ทำให้ชาวชนบทหลงใหลและใฝ่ฝันที่จะได้มา แสวงหาโชคในเมืองหลวง ประกอบกับเกิดภาวะฝนแล้งอย่างหนักโดยเฉพาะภาคอีสาน เป็นเหตุให้ชาวจรจรเจ้าหัวเมือง ในชนบทจำนวนมากละทิ้งงานผลิตด้านการเกษตรกรรมมา อันเป็นผลเสียต่อระบบเศรษฐกิจอย่างมาก ทั้งยังส่งผลต่อสภาพสังคมปัจจุบันอีกด้วย (ลิขิต ธีรเวคิน, 2535: 157)

อย่างไรก็ตาม สภาพการเมืองการปกครอง และนโยบายของผู้นำทางการเมืองดังกล่าวส่งผลต่อการจัดการศึกษาเยาวยสตรี ทั้งนี้เนื่องจากนโยบายดังกล่าวมุ่งเน้นการยกระดับประชาชนให้ดีขึ้น ในยุคนี้เยาวยสตรีเริ่มได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาประพฤติดุปฏิบัติ ทั้งจากการที่ได้ดูภาพยนตร์ต่างประเทศที่นำมาฉายให้คนไทยดู และจากการดูแบบอย่างผู้นำการปกครองในสมัยนั้น

ยุคพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของเยาวยสตรี (พ.ศ. 2503-2535)

สภาพการเมืองเศรษฐกิจและสังคมในยุคนี้ ระยะแรก สภาพทางการเมืองยังไม่สู้จะราบรื่นนัก เป็นผลมาจากสภาพการเมืองและนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้นำเมืองไทย และความไม่ลงรอยกันในเรื่องนโยบายของกลุ่มผู้นำ

สภาพเศรษฐกิจ โดยทั่วไปยังคงเป็นเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม จะมีอุตสาหกรรมการผลิตก็ไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ของอุตสาหกรรมการส่งออก โดยการให้สิ่งจูงใจยกเว้นภาษีหลายชนิด สำหรับนายทุนต่างชาติที่เข้ามาลงทุน ทำให้มีการเข้ามาลงทุนอย่างแพร่หลาย เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากนโยบาย

พัฒนาอุตสาหกรรมของผู้นำทางการเมืองสมัยนั้น (ลิขิต จีรเวดิน, 2532: 175) ซึ่งมีผลในทางการเมืองและสังคมสูง เมื่อมีงานก็ย่อมต้องมีจำนวนผู้ใช้แรงงานเพิ่มขึ้น แรงงานส่วนใหญ่เป็นประชาชนที่อยู่ในเขตชุมชน ซึ่งประชาชนดังกล่าวมีทักษะและความรู้โดยเฉพาะทางการเมือง ดังนั้นจึงมีการรวมกลุ่มกันเป็นองค์การ เช่น สหภาพแรงงาน เป็นต้น ภาวะเศรษฐกิจน่าจะดำเนินไปด้วยดี หากไม่เกิดเหตุการณ์น้ำมันขึ้นราคาเสียก่อน ทำให้สินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคมีราคาสูง เมื่อรายได้ที่ได้รับไม่เพียงพอกับสภาวะค่าครองชีพที่สูงขึ้นทุกขณะจึงสร้างความไม่พอใจแก่คนในชาติ อันก่อให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม (2526) ขึ้นในเวลาต่อมา เมื่อเศรษฐกิจเริ่มตึงตัวรัฐบาลจึงแก้ไขด้วยการประกาศนโยบายประหยัดรายจ่ายต่าง ๆ ขึ้น และปลุกฝังค่านิยมสินค้าไทยโดยมีคำกล่าวว่า "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ"

สภาพสังคม มีการเติบโตของชุมชน การเกิดชนชั้นใหม่ ๆ พร้อมกับความเติบโตของเศรษฐกิจ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของคนในการประกอบอาชีพ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเห็นได้ชัด ประการแรกคือ การเพิ่มประชากรตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2513 ในระยะ 10 ปีนี้ประชากรเพิ่มขึ้นจาก 26 ล้านคนในปี 2503 ไปเป็น 36 ล้านคนในปี 2513 อันเป็นผลกระทบต่อสังคม เช่น ทำให้เกิดชุมชน อีกทั้งการย้ายถิ่นจากชนบทไปสู่ตัวเมืองทำให้เกิดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และเกิดชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันจำนวนครัวเรือนและจำนวนผู้ใช้แรงงานที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมได้ลดลง นอกจากนั้นอัตราคนอ่านออกเขียนได้เพิ่มขึ้น การเพิ่มของประชากรในอาชีพต่าง ๆ ทำให้เกิดชนกลุ่มใหม่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มนักธุรกิจในการประกอบการ การธนาคาร กลุ่มผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและกิจการบริหาร กลุ่มนักศึกษา นักเรียนอาชีวศึกษา

สภาพการเมืองระยะต่อมากำลังปัจจุบัน โดยทั่วไปเมืองจะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและการปกครองในประเทศที่มีการกระจายอำนาจจากศูนย์กลาง หรือกระจายไปจากเมืองหลวงไปยังเมืองต่าง ๆ เมืองหลวงจะเป็นศูนย์กลางของการบริหารการเมือง การปกครองของเขตหรือของท้องถิ่นโดยทั่วไป การเมืองการปกครองของสังคมเมืองจะมีลักษณะเป็นที่รวมอำนาจการบริหาร ถ้าเป็นเมืองหลวงก็จะเป็นศูนย์รวมของกิจการในทางการเมืองระหว่างประเทศด้วย เพราะเป็นที่ตั้งของสถานทูตต่าง ๆ ทั่วโลก เมืองทุกแห่งมัก

มีการปกครองท้องถิ่นในรูปของเทศบาลเมืองเทศบาลนคร เป็นที่รวมของกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการเมืองต่าง ๆ อีกทั้งเป็นที่รวมของประชาชนทุกระดับ แต่คนชั้นกลางจะมีหนาแน่นที่สุดในเมือง ขณะเดียวกันคนรวยและคนชั้นสูงก็จะกระจุกตัวอยู่ในเมือง คนสองกลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา มีความตื่นตัวทางการเมืองสูง มีพลังทางการเมืองและมักเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในการปกครองของรัฐ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปว่า นโยบายทางการเมืองของแต่ละประเทศ ส่วนใหญ่แล้วมักจะสนองต่อผลประโยชน์ของชนชั้นสูง และชนชั้นกลางในเมืองมากกว่าคนชนบท อย่างไรก็ตามสภาพการเมืองในช่วงนี้ การผูกขาดอำนาจทางการเมืองลดน้อยลง ทำให้เกิดความเสมอภาคทางการเมืองมากขึ้น ส่วนสภาพการเมืองของสังคมชนบทเป็นการปกครองที่กำหนดโดยรัฐและที่กำหนดตามธรรมชาติ (อุทัย เลาหวิเชียร และ ประทาน คงฤทธิศึกษาการ, ม.ป.ป.: 354) โครงสร้างที่กำหนดโดยรัฐ ก็เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและพัฒนาชุมชน ฝึกให้รู้จักเลือกสมาชิกจังหวัด กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นการเลือกในระดับท้องถิ่น คณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการกลางหมู่บ้าน อาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อบป.) คณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล (คปต.) เหล่านี้ล้วนเป็นการจัดโครงสร้างทางการเมืองที่กำหนดโดยรัฐทั้งสิ้น ส่วนโครงสร้างที่กำหนดโดยธรรมชาติ จะเป็นลักษณะของกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ เป็นผู้อุปถัมภ์กิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ และเป็นบุคคลที่ชาวบ้านเชื่อถือ ถึงกับในบางครั้งเมื่อมีการคัดเลือกก็จะได้รับแต่งตั้งให้ เป็นตัวแทน ทำให้มีอำนาจหน้าที่ตามโครงสร้างที่กำหนดโดยรัฐควบคู่ไปด้วย นอกจากนี้ยังทำให้ผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นผู้มีความสามารถ มีคุณธรรมความดี และทำประโยชน์ในท้องถิ่น เป็นที่เคารพนับถือเชื่อฟังของคนในชนบทอีกด้วย

สภาพเศรษฐกิจ เมื่อเขตเมืองเป็นศูนย์กลางของการค้า การบริหาร คมนาคม แหล่งติดต่อค้าขาย และแหล่งการศึกษา ฯลฯ เขตเมืองจึงเป็นฐานของกิจการทุกด้าน ทั้งการผลิตและบริการ เกิดมีอาชีพหลายแบบ โอกาสหางานจึงมีสูง ผู้คนอพยพเข้ามาเพื่อหางานทำตลอดเวลา เกิดการแข่งขันกัน งานอาชีพส่วนใหญ่จะเป็นงานที่อาศัยความชำนาญโดยเฉพาะ เช่น ช่างฝีมือต่าง ๆ ทำให้หางานทำยาก และงานอาจไม่มั่นคง รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครอบครัวของคนในเมืองจะสูงกว่าชนบท แต่เนื่องจากค่าครองชีพสูงกว่าและทุกอย่างต้องหาซื้อ ทำให้ต้องหาเงินให้เพียงพอเพื่อประทังชีวิต ขาดความสนใจสิ่งอื่น หรือบุคคลอื่น

จนเป็นลักษณะตัวใครตัวมัน ส่วนสภาพเศรษฐกิจของชนบทไทย ปัจจุบันส่วนใหญ่ยังขึ้นอยู่กับภาคเกษตรกรรมเป็นพื้นฐาน กิจกรรมด้านอุตสาหกรรม และบริการยังมีน้อย อุตสาหกรรมที่มีอยู่จะเป็นแบบในครอบครัว หรือขนาดย่อม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530: 346) ในช่วงว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรม มีการอพยพโยกย้ายเข้ามาหางานทำในเมือง ในภาพรวมฐานะทางเศรษฐกิจของชนบทยังอยู่ในระดับต่ำ ขณะที่ภาพรวมฐานะทางเศรษฐกิจของเมืองหลวงอยู่ในระดับที่ดีกว่า จึงส่งผลต่อสภาพสังคม กล่าวคือ มีผลทำให้สภาพสังคมในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ สังคมเมือง และสังคมชนบท

1. สภาพสังคมเมือง มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ จากการประกอบการแบบดั้งเดิม สู่แบบผลิตทุนนิยม สังคมเมืองจึงเป็นศูนย์กลางความเจริญในทุกด้าน และที่สำคัญ คือ เป็นแหล่งบริการขั้นพื้นฐานทางด้านการศึกษาและอื่น ๆ

สภาพความเป็นอยู่ชุมชนเมือง ประกอบด้วย กลุ่มคนที่ไม่ใช่เครือญาติ เกี่ยวดองกัน การติดต่อทางสังคมมีกว้าง สลับซับซ้อน ความสัมพันธ์ไม่สนิทสนมกันอย่างแท้จริง เป็นเพียงผิวเผิน อาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบทุติยภูมิ คือ สัมพันธ์ตามระเบียบแบบแผน และกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือติดต่อกันด้วยหน้าที่การงาน แม้บ้านเรือนจะอยู่ใกล้กัน แต่อาจไม่รู้จักกัน ต้องดิ้นรนชวนหาเลี้ยงชีพ แข่งขันกันตลอดเวลา ทำให้มีความกระตือรือร้น ไม่อยู่เฉย พยายามเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ตลอดเวลา จะพบว่าสิ่งใดที่ได้มาจะต้องมีการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา

ลักษณะครอบครัวจะเป็นครอบครัวเดี่ยว มีพ่อแม่ และลูก ความผูกพันมีน้อยกว่าครอบครัวในชนบท เพราะสมาชิกทุกคนมีงานและอาชีพต่างกัน

การทำงานอาชีพส่วนใหญ่มักเป็นงานเกี่ยวกับการบริการอุตสาหกรรม และธุรกิจต่าง ๆ มักทำงานอยู่ในอาคาร ขาดความผูกพันกับธรรมชาติ สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาได้ จะมีอิทธิพลและความสำคัญกว่าธรรมชาติ การมีอาชีพหลากหลาย เป็นเครื่องดึงดูดให้คนอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองอย่างมากมาย ทำให้ในเมืองเกิดชุมชนแออัดขึ้น

2. สภาพสังคมชนบทไทย หรือเขตที่น้นเมืองหลวงออกไป ซึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 พ.ศ.2530-2534 ได้กำหนดพื้นที่ชนบทออกเป็น 3 พื้นที่ คือ

2.1 พื้นที่ล้าหลัง คือ พื้นที่ที่ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะด้อยทางเศรษฐกิจ และเผชิญปัญหาเรื่องความไม่สะดวกในการคมนาคม และไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินทำกิน ผลผลิตหรือรายได้ต่ำ สุขภาพอนามัยไม่ดี ขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ และขาดความรู้ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิต

2.2 พื้นที่ปานกลาง คือ พื้นที่ที่ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะด้อยทางเศรษฐกิจ และเผชิญปัญหาน้อยกว่าพื้นที่ล้าหลัง

2.3 พื้นที่ก้าวหน้า คือ พื้นที่ที่ประชาชนส่วนใหญ่มีศักยภาพทางการผลิตสูง และมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี (สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530: 352)

สภาพสังคมชนบท มีแนวโน้มจะเป็นสังคมเมืองมากขึ้น เนื่องจากความเจริญทางเทคโนโลยี เช่น เส้นทางคมนาคม ไฟฟ้าเข้าถึงหมู่บ้าน ทำให้เปลี่ยนจากสภาพเดิมเป็นลักษณะการรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน หรือตำบล ครอบครัวยุคใหม่ขยาย ซึ่งต่างจากสังคมเมือง เป็นครอบครัวขนาดเล็ก มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด นับถือผู้อาวุโสน้อยกว่า ขณะที่ชีวิตในชนบทยังมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน การดำรงชีวิตด้านเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งธรรมชาติไม่รีบเร่งเหมือนวิถีชีวิตในเมืองหลวง

ทางการศึกษา เนื่องจากยุคนี้ประเทศไทยมีเสถียรภาพทางการเมืองมากขึ้น ส่งผลให้นานาประเทศมีความมั่นใจที่จะเข้ามาลงทุน ซึ่งมีส่วนทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจประชากรในเมืองหลวง และส่งผลไปยังชาวชนบทที่ยากจนและไม่สามารถให้การศึกษาแก่บุตรหลานของตนได้อย่างเต็มที่ เพราะเมื่อเศรษฐกิจในเมืองหลวงดีขึ้นทำให้งบประมาณที่ใช้ในการศึกษามีแนวโน้มสูงขึ้น และเมื่ออัตราการเกิดมีน้อยลง จำนวนเด็กที่เข้ารับการศึกษาย่อมต้องน้อยตาม ในขณะที่งบประมาณการศึกษาเพิ่มขึ้น แนวคิดที่จะขยายการศึกษาจาก 6 ปี เป็น 9 ปีจึงเกิดขึ้น เท่ากับเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษา ซึ่งจะมีผลดีต่อเยาวชนสตรีทั้งที่อยู่ในเมืองชนบทได้มีโอกาสพัฒนาตนเองเพื่อเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพต่อไป

ค่านิยม

ในทุกสังคมจะมีค่านิยมและความเชื่อดำรงอยู่ ค่านิยมและความเชื่อเหล่านี้ทำหน้าที่ผูกสังคมเข้าเป็นปึกแผ่นเดียวกัน และเป็นแนวทางชี้นำพฤติกรรม "ที่เป็นที่ยอมรับ" ของสมาชิกสังคมแต่ละคนในสมัยสุโขทัย ค่านิยมและความเชื่อจะมาจากศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลสำคัญ

ต่อสภาพชีวิตของสตรีไทย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธวจนะบททรง
ตรัสไว้แก่ภคินีพระองค์หนึ่งในสมัยพุทธกาลว่า "ดูกรบัณฑิต ลูกหญิงนั้นอาจจะประเสริฐกว่า
ลูกชายก็เป็นได้" (ราชกุมารี อมฤตเการ์, 2512: 23) เนื่องจากพุทธศาสนามีกำเนิดมา
จากอินเดีย ดังนั้น ลักษณะสังคมและความเป็นอยู่ของชาติอินเดียย่อมผสมผสานกับพุทธศาสนา
ด้วย จากหลักฐานดังกล่าว จะเห็นว่าในสมัยพุทธกาล สตรีเป็นเพศที่ได้รับการยกย่องทัดเทียม
บุรุษ และบุรุษในสมัยนั้นมองสตรีด้วยความชื่นชมยกย่อง (สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2527:
23-24)

สตรีแม้จะได้รับการยกย่อง แต่เมื่อเทียบกับบุรุษแล้ว บุรุษจะเป็นเพศที่ได้รับความ
สำคัญมากกว่าสตรี เพราะบุรุษแข็งแกร่งกว่าในขณะที่สตรีอ่อนแอ จากความแตกต่างในด้าน
สรีระที่ธรรมชาติกำหนดขึ้นมาเป็นพื้นฐานนี้เอง ทำให้สังคมต้องจัดสรร แบ่งบทบาทความ-
รับผิดชอบที่ยอมรับกันว่าเหมาะสมกับสรีระของแต่ละเพศ รวมทั้งสังคมก็คาดหวังให้แต่ละเพศ
ประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนที่เหมาะสมในสังคมสร้างขึ้น โดยกำหนดว่า กิริยามารยาทแบบใด
หรือการงาน ความรับผิดชอบประเภทไหนที่สตรีควรทำหรือบุรุษควรทำ นอกจากนี้ยังมีความ
เชื่อสืบเนื่องกันต่อมาว่าสตรีไม่สามารถทำงานหนักได้เท่ากับชาย เพราะสภาพร่างกายที่ด้อยกว่า

ตามหลักการของกฎหมายโบราณ คนทุกคนทั้งบุรุษและสตรีต้องมีต้นสังกัด สังกัด
ของบุรุษและสตรีที่ทำงานในพระบรมมหาราชวัง คือ รัฐ ด้านสังกัดของสตรีสามัญ คือ บุรุษ
และครอบครัว ในวัยเด็กเยาวสตรีจะขึ้นสังกัดกับพ่อของตน ในกรณีที่พ่อล้มหายตายจากจะขึ้น
สังกัดกับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นบุรุษ เช่น อา ลุง ปู่ ตา สตรีจึงอยู่ในฐานะเป็นทรัพย์สินของบุรุษ
เพราะนับแต่เกิดจนตายจะอยู่ใต้การบังคับบัญชาของบุรุษตลอด

ในคติทางศาสนาพุทธก็เช่นเดียวกัน สังคมมีข้อห้ามมิให้สตรีมีบทบาททางศาสนา
โดยจะเห็นได้จากบุรุษเท่านั้นที่บวชเป็นพระภิกษุได้ แม้ว่าสตรีจะบวชชีได้ก็ไม่ถือว่าได้กุศล
แรงเท่าเทียมบุรุษ ด้านอิทธิพลของพุทธศาสนา ทำให้คนไทยเกิดค่านิยม "บวชเรียน" สำหรับ
กุลบุตรเมื่ออายุครบ 20 ปี เพื่อบ่มจิตใจให้เป็นคน "สุก" เพื่อจะเป็นผู้นำของครอบครัวที่ดี
ต่อไป ขณะเดียวกัน ก่อนที่บุรุษจะบวช ผู้ปกครองหรือบิดามารดามักให้บุตรหลานเป็นศิษย์วัด
เพื่อการศึกษาเล่าเรียนหรือบ่มนิสัย การบวชเรียน เป็นค่านิยมที่สำคัญมากของคนไทยใน
อดีตกาลและคนไทยในชนบทปัจจุบัน อันเป็นหนทางทำให้มีการเลื่อนฐานะทางสังคม ทั้งเป็น
ที่เคารพนับถือจากชาวบ้าน

นอกจากนี้ยังมีคติโบราณที่เชื่อกันว่า "ถ้าผู้ชายไปผิดลูกผิดเมียคนอื่น ตายไปจะต้องตกนรกขุมโลหนิมพลี พร้อมกับผู้หญิงชู้ผู้นั้น ครั้นชู้ผู้นั้นใช้โทษกรรมในนรกเสร็จสิ้นแล้ว จะต้องไปเกิดเป็นหญิง 500ชาติ ถัดจากนั้นต้องไปเกิดเป็นกระเทยอีก 500ชาติ แล้วไปเกิดเป็นสัตว์ที่เขาตอนอีก 500ชาติ แล้วจึงไปเกิดเป็นชายได้" (เสฐียรโกเศศ, 2505: 97) นี่ก็เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ผู้ชายมีค่ากว่าผู้หญิง แม้แต่คำพังเพยโบราณยังกล่าวว่า "ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน"

ธรรมเนียมโบราณที่สืบเนื่องมาถึงสังคัมรัตนโกสินทร์อยู่ธรรมเนียมหนึ่ง คือเมื่อทารกแรกเกิดภายหลังจากตัดสายสะดือแล้ว ผู้ใหญ่จะนำทารกผู้นั้นไปอาบน้ำอุ่นให้สะอาดแล้ว จึงอุ้มมาวางบนเบาะที่ปูในกระดัง ในตอนนี้จะมีประกอบพิธีกรรมง่าย ๆ อย่างหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าเป็นเด็กชายจะจัดสมุดดินสอวางไว้ ถ้าเป็นเด็กหญิง ผู้ใหญ่จะจัดด้ายและเข็มวางไว้ข้างตัว เป็นการถือเคล็ดว่าเด็กชายจะมีความสามารถทางด้านหนังสือ เมื่อโตขึ้นจะได้มีโอกาสเข้ารับราชการเป็นเจ้าคน นายคน (สง่า ลือชาฉันทนร, 2524: 42-43) ส่วนเด็กหญิงเมื่อโตขึ้นจะเก่งเรื่องการบ้าน การเรือนสมเป็นกุลสตรี มีหลักฐานหลายประการที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมเกี่ยวกับสตรี เช่น สุภาพิตคำพังเพย กฎหมายและวรรณคดี เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยได้สร้างกรอบค่านิยมขึ้น เพื่อเป็นแนวประพฤติปฏิบัติแก่สตรีหลายประการ เป็นต้นว่า ค่านิยมด้านรูปสมบัติ คุณสมบัติ เรื่องการมีสามีและการครองเรือน

ค่านิยมด้านรูปสมบัติ

สังคมไทยแต่อดีตได้สร้างค่านิยมในด้านรูปร่างลักษณะของสตรี ให้มีความงดงาม ขอบบาง อันควรแก่การถนอมของบุรุษ ดังเช่นรูปร่างลักษณะของนางนพมาศ จนมีเพลงขับว่า
พระศรีมโหสถ...

มิติตาประเสริฐเจ็ดโฉมยง...

ละไมละม่อมพร้อมพริ้งยี่งนารี...

เนื้อเหลืองเส้นทองผ่องผิวพัศตร์... (นพมาศ, 2513: 45)

ใน "ไตรภูมิพระร่วง" ได้พรรณนาถึงรูปร่างลักษณะสตรีในอุตรกฐทวีป ว่า
...ฝูงผู้หญิงอันในอยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคน รูปทรงเขานันนมิต้า บมิสูง

บมิพิบ มิผอม มิขาว มิคำ สีสมบูรณ์ งามดังทองสุกเหลือง เรืองเป็นที่
ฟังใจชายทุกคน แล...

(พระญาติโก ไตรภูมิพระร่วง: 29-30 อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ: 143)

ค่านิยมด้านคุณสมบัติ

นอกจากจะพิจารณาในด้านรูปลักษณะความงามแล้ว ยังมีคุณสมบัติอื่น ๆ อีก เช่น
เน้นด้านกิริยามารยาท การปรนนิบัติสามี การปฏิบัติตนในสังคม ฯลฯ ถือกันว่าสตรีจะงาม
สมบูรณ์ต้องมีลักษณะเป็น "เบญจกัลยาณี" ดังลักษณะนางนพมาศในสมัยสุโขทัย คือ

...ประพฤติกว้างให้อ่อนหวาน...ประพฤติน้ำจิต มิได้มีความอิจฉาริษยา
...ถ้าเห็นผู้ใดทำความดีความชอบในราชกิจก็ดี และทำถูกต้องด้วย
ขนบธรรมเนียม คดีโลก คีตธรรมก็ดี...ก็จะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง...

(นพมาศ, 2513: 43-44)

สตรีใดหากขาดความประพฤติดังกล่าว ก็มักมีคำกล่าวในเชิงตำหนิว่า "สวยแต่รูป
จวบไม่หอม" ฉะนั้นจึงถือเป็นค่านิยมที่ต้องพึงปฏิบัติ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยกิริยามารยาท
เรียบร้อย สงบเสงี่ยมเจียมตัว และช่างปรนนิบัติ โดยเฉพาะการปรนนิบัติสามี ดังจะเห็นได้
จากคำกลอนในกฤษณาสอนน้องตอนหนึ่งว่า

...ตื่นก่อนเมื่อนอนหลัง ฟังเฝ้าฟังบรรหารแสดง
ตรัสใช้ระไวระวาง ระวังคันทรับสั่งสาส์น

(กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีโอรส อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2533: 78)

ในเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ได้กล่าวถึงการปรนนิบัติสามี ซึ่งสอดคล้องกับคำกลอนใน กฤษณาสอนน้อง
ว่า

ยามเมื่อก้าวทองชอบ	เซยเส่นห์
ขับโดยตามชอบเซียง	เชิงขึ้น
ยามใดอ่อนเฟิงไกว	กวัดโบก
วินัดต้ององค์ให้	อยู่เย็น

การปรนนิบัติสามี สุกัทร่า สิ่งหลกะ (2525: 160) กล่าวไว้ในหนังสือสตรีไทย
เกี่ยวกับการปรนนิบัติสามี ความตอนหนึ่งว่า

...สตรีสมัยโบราณ...มีสมองไว้ใช้ในทางคิดให้บริการความสุขแก่สามี
และลูก... โดยยกคำสั่งสอนในสุภาษิตสอนหญิง ที่ว่า จะมีคู่ก็ให้รู้
ปรนนิบัติ ควรบำเรอลูกผ้าของตัวเอง...

ในวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ กวีจะพรรณนาถึงการอบรมเยาวสตรีในเรื่องนี้เสมอ
ดังเสภาตอนหนึ่งว่า

...ต้องเอาใจสามีทุกวี่วัน	ให้ผัวนั้นเมตตาอย่าจัดจาง
จงเคารพนบนอบต่อสามี	กิริยาพาทีอย่างวางขนาง
จะยั่วยานถ้าวามีที่ระคาง	ไว้ให้ว่างคนผู้อยู่ที่ลับ
สิ่งเกิดดูอย่างไรชอบใจผัว	ทั้งกินอยู่สิ้นทั่วทุกสิ่งสรรพ
ทำให้ได้อะไรให้ต้องบังคับ	เป็นแม่เรือนเขาจึงนับว่าดีจริง...

(เสภาขุนช้างขุนแผน, 2493: 269)

นอกจากนี้แล้วยังรวมไปถึงการปฏิบัติตนในหน้าที่ แม่บ้านการเรือนอีกด้วย ดังเช่นการปฏิบัติ
ของนางกฤษณา มีถ้อยคำสั่งสอนไว้ว่า

...การหุงการไน	สดึงกลิ้งไหม
ต้องให้ตักเตือน	เย็บเสี้ยวร้อยปัก
คร้านนักรักเขื่อน	คบค้าหาเพื่อน
ชอบหน้าพาที่...	
...อย่าเยี่ยงหญิงร้าย	แ่งอ่อนห่อนฉาย
เล่นรักซิกหัว	หากินก็เกียจ
เตรียมชายเข้าครัว	ละไว้ให้ผัว
กอบกิจปิดงำ....	

(กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ อ้างถึงใน "บุญยงค์ เกศเทศ, 2533: 100)
หากได้ศึกษาในวรรณกรรม จะพบว่าสตรีส่วนใหญ่มีความรอบรู้ในเรื่องกิจการบ้านเรือนเป็น
อย่างดี ทั้งยังมีวิธีการในการประดิษฐ์อย่างประณีต

สตรีชั้นสูง เช่น บุษบา จินตะหรา สุวรรณมาลี ฯลฯ มีความรอบรู้ในกิจการบ้านเรือนดีกว่าเยาวยาสตรีสามัญ เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า

...เด็กหญิงชั้นสูงเมื่อแรกเข้าไปในวังนั้นเบื้องต้น นอกจากจะฝึกอบรมให้เรียนหนังสือ และรู้จักลัษณ์มาคารวะแล้ว จะฝึกอบรมการเรียนอย่าง que เด็กจะกระทำได้ เมื่อเจริญวัยขึ้นก็อบรมการเรือนชั้นสูง ทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัติ... (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ และ บอนสัน, 2463: 510-511)

การประกอบอาหารคาวหวานถือเป็นภาระหน้าที่สำคัญในกิจการบ้านเรือน สตรีชั้นสูงมักมีผู้ช่วยในการนี้มาก ในขณะที่สตรีสามัญอาจต้องทำด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่

ธรรมเนียมการประกอบเครื่องรับประทานของไทย อาจจำแนกได้ 4 ประเภท คือ

1. ของคาว ได้แก่ ต้ม แกง พะแนง ผัด เครื่องคาวนี้มักมีเครื่องเคียงด้วย เช่น ถ้าแกงส้มจะต้องมีจำพวกปลาเค็มเป็นเครื่องเคียง
2. ของหวาน มักจะมีผลไม้ประกอบ เช่น ข้าวเม่า กระจ่างสารท มักนิยมรับประทานกับแกลิม
3. เครื่องดื่ม มักนิยมทำจากน้ำผลไม้ เป็นต้นว่า น้ำมะนาว น้ำส้ม น้ำมะขาม
4. ของรับประทานเล่น เช่น ข้างตังหน้าตัง จันอับ ถั่ว หมูหยอง เป็นต้น

ฝีมือการประกอบอาหารของสตรีชั้นสูงนั้น มักมีวิธีการประดิษฐ์ประคอยอย่างประณีต ซึ่งแตกต่างไปจากการประกอบอาหารของสตรีสามัญ ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานชมฝีพระหัตถ์สมเด็จพระสุริเยนทราบรมราชินี (เจ้าฟ้าบุญรอด) เมื่อตำราจพระยศเป็นสมเด็จพระพันวษา ในบทเห่ชมเครื่องคาวว่า

...มีลมันแกงแก้วตา	หอมยี่ห่วยรสร้อนแรง
ชายใดได้กลิ่นแกง	แรงอยากได้ไฝผันหา
...ก้อยกึ่งปรุงประทีน	วางถึงลิ้นติ้นแด่โดย

รสทิพย์หยิบมาโปรย	ถ้าจะเปรียบเทียบกันขวัญ
และบทเห่เครื่องหวานว่า	
...ทองหยิบทิพย์เทียมพัด	สามหยิบชั้ดน้ำเซยชม
หลงหยิบว่ายาคม	กัมหน้าเป็นเซ็นชวยใจ
...ฝอยทอง เป็นยองโย	เหมือนเส้นไหมไซ้ของหวาน
คิดความยามเยาวมาลย์	เป็นซุนไซ้ไหมทองจีน

(บทเห่ชมเครื่องคาวหวาน, อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2532: 110, 112)

ส่วนการประกอบอาหารของสตรีสามัญ จะเห็นได้จากข้อความบางตอนของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อนางศรีประจัน ตลอดจนบ่าวไพร่เตรียมอาหารคาวหวานจะไปทำบุญว่า

ครานั้นนางศรีประจัน	เรียกข้าดำล้นอยู่ยังมี
แม่พิมพ์ช่วยแม่บ้างมาข้างนี้	เข้ามาช่วยกันทันเวลา
บ่าวไพร่ทำขนมประสมปั้น	ซุบแป้งทอดมันอยู่หน้า
เอ๋ยไฟร้อนนักชกนินรา	อึดคงควักตัวมาว่าเกรียมดี
...อิมอิรักควักปลาร้า	เหม็นหาวล้นที่เป็นซี้ชมวน
ศรีประจันคำมีอึ้งกรวน	ปลาเกลือได้ส่วนเป็นอย่างไร
อิดำตำพริกขี้กขี้	เสียงถี่โกกโกกกระโชกไล่
ข้าชิงพริกเกลือเจือลงไป	แซะแซะขี้กไล่ละเอียดดี

(เสภาขุนช้างขุนแผน, 2493: 266)

คำนิยมยังมีส่วนให้เขวาสตรีมีความรู้ด้านงานฝีมือ หรือประดิษฐ์ต่าง ๆ ดังเช่นในเรื่องขุนช้างขุนแผน (อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2532: 118) ดังนี้

...ถึงม่านขึ้นสามคองามพร้อม	ฝีมือนิมเจ้าทำนี่จำได้
ยีนนิศม่านน้องต้องติดใจ	ฉลาดนักปักไว้เป็นตาวี
จรดลดต้นต้นอรัญเวศ	ถึงกรุงจันตประเทศบุรีศรี
สังหารพลาญหมู่สุกณี	เสียดอินทรีแดงสาตลงคาตดิน
ปักเป็นหงส์ลงเล่นน้ำในคงคา	กับโฉมจันทร์สุดาอันเจ็ดดิน...

ในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันทร์เทวีแกล้งนักถวายพระสังข์ นางใช้ฝีมือในการประดิษฐ์ฝึกเป็นเรื่องราวของชีวิตนางกับพระสังข์ ตอนหนึ่งว่า

...กัลยาจะแกล้งแกล้งฝึก จึงหยิบขมมาตั่งนั่งฝาน...
 แกลงเป็นรูปของอนงค์ลักษณ์ เมื่ออยู่กับลูกรักก็ในวัง
 ...ขึ้นหนึ่งทรงครุภักกัลยา คลอดลูกออกมาเป็นพอยสังข์
 ขึ้นสองต้องขับเที่ยวเซซัง อุ้มลูกไปยังพนาลัย

(สังข์ทอง อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2532: 116)

แม้กระทั่งการปฏิบัติตนในสังคม เช่น การต้อนรับแขก การพูด การเดิน การเลือกคู่ครอง และการคบเพื่อน ก็ยังถูกกำหนดให้เป็นค่านิยมของสังคม เช่นกัน

กิริยามารยาทอ่อนช้อย สงบเสงี่ยมและเรียบร้อยก็เป็นค่านิยมอันหนึ่ง ที่เยาวสตรีจะได้รับการอบรมอย่างเข้มงวด จนได้ชื่อว่าสตรีไทยเป็นผู้ที่มีความอ่อนโยน สวยงามและเรียบร้อยเหมือน "ผ้าที่พับไว้" (กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์, 2519: 23)

การศึกษาอบรมเรื่องกิริยามารยาท บุญยงค์ เกศเทศ (2532: 124-125)

แบ่งเป็น 3 หัวข้อ คือ 1) วิธีการฝึกอบรม คือ ให้ผู้เรียนปฏิบัติไปพร้อมกับการเรียน เป็นการฝึกมารยาททั้งกิริยาวาจา ตลอดจนสัมผัสมาคารวะต่าง ๆ ซึ่งจะแตกต่างกันไป ระหว่างเยาวสตรีสามัญกับเยาวสตรีชั้นสูง กล่าวคือ เยาวสตรีชาวบ้านนั้นมิกิริยามารยาทและวาจาไม่งดงาม ไพบเราะหู เมื่อเทียบกับเยาวสตรีชั้นสูง 2) การปฏิบัติหน้าที่ เป็นต้นว่า เยาวสตรีชั้นสูงทำหน้าที่ดูแลควบคุมพนักงานชาววัง หรือทำหน้าที่อื่น ๆ ภายในวัง ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามระดับชั้นและตำแหน่ง ขณะที่เยาวสตรีชั้นสูงมีตำแหน่งหน้าที่ราชการภายในวัง เยาวสตรีสามัญจะทำงานภายในบ้าน การปฏิบัติงานและงานอาชีพของบรรพบุรุษ 3) ความมีสติควบคุมอารมณ์ การอบรมในข้อนี้ทั้งเยาวสตรีสามัญและเยาวสตรีชั้นสูง แม้จะได้รับการอบรมเช่นเดียวกัน แต่เยาวสตรีชั้นสูงจะมีความอดกลั้นได้ดีเยี่ยมกว่า เพราะการที่จะได้ชื่อว่า "เป็นผู้ดี" หรือ "เป็นหญิงชาววัง" ได้นั้น ต้องฝึกหัดบังคับอากับกิริยาและความรู้สึกต่าง ๆ ไม่ว่าจะง่วงนอน จะหาว จะจาม ต้องทนอดกลั้นไว้ ซึ่ง อมร ธรรมารักษ์ (2523: 235) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "ผู้หญิงชาววังตัวเล็ก ๆ มักจะมีความสามารถซ่อนอาการความรู้สึกต่าง ๆ ของตนได้เป็นอย่างดี" ส่วนเยาวสตรีสามัญนั้น การควบคุมสติอารมณ์ยังไม่ทันเทียม

เยาวสตรีชั้นสูง" ดังปรากฏข้อความในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่นางวันทองทะเลาะวิวาทกับนางลาวทอง ตอนหนึ่งว่า

... ทศอิลลาชาวป่าขึ้นหน้าลอย แม่จะต้อยเอาเลือดลงล้างตีน
เจ็บใจไม่น้อยสักกร้อยเท่า ตั้งใครเอาดาบฟาดให้ขาดวัน
สายทองกับอีปลีทั้งอีจิ้น ลงเรือมาด้วยมาช่วยกู

(เสภาขุนช้างขุนแผน, 2493: 301-302)

นอกจากนี้เยาวสตรีไทยทั้งชั้นสูงและสามัญ จะได้รับการฝึกฝนอบรมให้รู้จักประพฤติตนในโอกาสต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน อันเป็นหน้าที่ของเยาวสตรีที่เป็นกุลสตรีจะต้องปฏิบัติ ถือว่าเป็นธรรมเนียมนิยมที่พึงรู้ เช่น ในด้านการแต่งกาย การปฏิบัติตนในสังคมและการต้อนรับแขก

การแต่งกาย โดยทั่วไปแล้ว สั่งสอนอบรมให้เยาวสตรีแต่งกายไม่เกินฐานะ

ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

... จงนุ่งเจียมหม่อมเจียมเสงี่ยมหมิง อย่ากระหึ่มยศฐานอันธชาติ
อย่างนุ่งลายกรายกรุยทำนุญไป ตัวมิใช่ชาววังมิบังควร

(สุนทรภู่ อ้างถึงใน อภิตยา, ม.ป.ป.: 16)

การปฏิบัติตนในสังคม เช่น การพูดจา การเลือกคู่ครอง ฯลฯ มีคำสั่งสอนว่า

... ให้กำหนดจดจำแต่คำชอบ ผิดระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ
... อนึ่ง เนตรอย่าสั่งเกตให้เกินนัย จงรู้จักอาการประมาทหมาย
แม้ประสบพบเหล่าเจ้าผู้ชาย อย่าขม้ายทำขม้อยตะบอยแล...
... จงรักษาวลสงวนงามห้ามใจไว้ อย่าหลงไหลจำคำที่พร้าสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร อย่ารีบร้อนเร็ววันักมักไม่ดี...

(สุนทรภู่, 2512: 16, 38)

การต้อนรับแขก อันถือเป็นธรรมเนียมสำคัญดังกล่าวตอนหนึ่งว่า

"เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ"

(สุภาวดีนระร่วง อ้างถึงใน บุญยงค์ เกศเทศ, 2532: 122)

แนวคิด

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ.2411 ซึ่งขณะนั้นทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ต่อมาเมื่อทรงบรรลุนิติภาวะจึงทรงว่าราชการด้วยพระองค์เองได้ในปี พ.ศ.2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นมหาอำมาตย์ตรีผู้ทรงคุณธรรมอันประเสริฐและด้วยพระปรีชาสามารถนี้เองทำให้ปกครองไพร่ฟ้าให้อยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองวัฒนาสถาพรยิ่ง พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่อยู่ในราชสมบัตินานถึง 12 ปี โดยเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2453 เมื่อพระชนมายุ 57 พรรษา

ในด้านการศึกษายาวสตรีนั้น หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระองค์มีพระประสงค์ที่จะปรับปรุงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าการที่ประเทศชาติเจริญได้ต้องอาศัยคนในประเทศที่มีความรู้ความสามารถ คนเหล่านี้จะเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศ ดังพระราชดำริที่ว่า

...วิชาหนังสือเป็นวิชาที่น่านับถือ และเป็นที่น่าสรรเสริญมาแต่โบราณ

เป็นวิชาอย่างประเสริฐ...จำเป็นจะต้องรู้... (เอกสารการจัดการศึกษาในสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 111)

หลังจากที่มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับกุลบุตรในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2414 ต่อมาในปี พ.ศ.2423 ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับยาวสตรีขึ้นสูงขึ้น คือ โรงเรียนสุนันทาลัย (สุจริต ถาวรกุล, 2508: 91) เมื่อยาวสตรีชั้นสูงเริ่มเห็นความสำคัญในการเข้ารับการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเล็งเห็นว่ายาวสตรีสามัญควรได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับยาวสตรีชั้นสูง ดังพระราชดำรัสที่ว่า "...บัดนี้เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะให้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน..." (สุนน อมรวิวัฒน์, 2533: 3) ดังนั้นในปี พ.ศ.2430 เมื่อมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น ซึ่งส่งผลให้การศึกษไทยเริ่มมีความมั่นคง การวางรากฐานการศึกษาสำหรับยาวสตรีสามัญจึงเริ่มขึ้นเมื่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม

ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ขุนวรการโกศล ไปตรวจงานการศึกษายังประเทศญี่ปุ่นถึง 2 ครั้ง คือ ในช่วงต้นและช่วงปลาย พ.ศ.2430 (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/2, จศ. 1249) โดยกำหนดหัวข้อไปตรวจ ดังนี้

- ...1. การเล่าเรียนเบื้องต้นของราษฎร (ก) โรงเรียนสอนวิชาขั้นต้นของราษฎร โรงเรียน 1 จุฬาริษยณีก่อน (ข) เด็กผู้หญิงกับเด็กผู้ชายเรียนต่างกันอย่างไร... (ง) สอนวันละกี่ชั่วโมง แบ่งเวลาเรียนอย่างไร...

จากรายงานการตรวจการศึกษาดังกล่าวของขุนวรการโกศล มีใจความสรุปได้ดังนี้ "การจัดการศึกษาเหมาะสมกับภูมิประเทศของตน เห็นความสำคัญของการศึกษาศาสตร์..." (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/20)

จากการสนับสนุนการศึกษาเยาวชนสตรีสามัญดังกล่าว จะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ.2445 เมื่อมีการวางโครงการศึกษานับต่อมา ได้มีการกล่าวถึงการจัดการศึกษาของหญิงด้วย ซึ่งแผนการศึกษาดังกล่าวเป็นแผนการศึกษาที่เลียนแบบมาจากประเทศญี่ปุ่น ดังข้อความตอนหนึ่งจากบทความเรื่อง "เพื่อนบ้านที่เราเอาอย่าง" ของครูเทพ ดังนี้

- ...ญี่ปุ่นเป็นประเทศแรกในทวีปเอเชียที่ใช้แผนปัจจุบันศึกษาและวางโครงการศึกษาชาติ... โครงการศึกษาญี่ปุ่นกว่าจะตั้งขึ้นได้ต้องใช้เวลาที่ยาวตรวจอยู่แรมปี ต้องใช้เงินและความคิดเป็นอันมาก วิธีของเราเป็นวิธีชุมือเปิบ ... เมื่อสยามได้รับรายงานวิธีจัดการศึกษาของญี่ปุ่นแล้วก็ได้ตั้งต้นวางโครงการศึกษาชาติของเรา... ได้เปลี่ยนความมุ่งหมายเดิมที่หัดคนเพื่อให้ราชการด้วยหลักสูตรที่เรียกประโยคหนึ่ง ประโยคสอง มาเป็นความมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษาแก่คนทั้งชาติ ทั้งเด็กชายเด็กหญิง...

(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2514: 153-154 อ้างถึงใน อังรา ชิวพันธ์, 2525: 39-40)

โครงการศึกษานับ พ.ศ. 2445 นี้ยังมีการจัดทำหลักสูตรสำหรับเยาวชนสตรี และกุลบุตร เนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจและการเมืองในระยะนี้มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานบุรุษ ดังนั้นการจัดการศึกษาในยุคของพระองค์จึงกล่าวเน้นการจัดเตรียมการศึกษากุลบุตรเป็นส่วนใหญ่

แนวพระดำริของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาเปี่ยม ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2406 ทรงเป็นพระมเหสีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะพระชนมายุ 15 พรรษา ในวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพาสยุโรป สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนเป็นเวลา 9 เดือนเต็ม และทรงได้รับพระราชอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อพระราชโอรส คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แทนพระบิดาที่สวรรคต พระนางจึงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพระพันปีหลวง

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงตระหนักว่า "ความเจริญรุ่งเรืองของชาติบ้านเมืองนั้น จะบรรลุผลสำเร็จได้ต้องขึ้นอยู่กับการศึกษาของประชาชนทั้งหญิงและชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเห็นว่าสตรีนั้นยังได้รับการศึกษาน้อยมากเมื่อเทียบกับชาย เพราะขาดผู้อุปถัมภ์ชกน้านั่นเอง" ดังนั้นจึงทรงมีพระประสงค์จะใคร่เปิดโอกาสให้สตรีได้รับความรู้อันเป็นทางก้าวสู่อารยธรรมทัดเทียมกับสตรีในต่างประเทศบ้าง โดยให้เหตุผลว่า "...ผู้มีสติปัญญา จะช่วยกันจรรโลงประเทศชาติให้เจริญขึ้นในอนาคตได้" (อุกมพร สุนทรเวช, 2529: 92-93) จะเห็นว่าพระองค์ทรงสนพระทัยในด้านการศึกษาของสตรีมาก ดังจะเห็นได้จากการสละทรัพย์สินส่วนพระองค์จัดสร้างโรงเรียนเพื่อเป็นสถานที่จัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีไทย รวมทั้งการเสาะแสวงหาผู้มีฝีมือทั้งไทยและชาวต่างประเทศ เพื่อเป็นผู้ฝึกสอนบรรดาเยาวชนสตรีที่อยู่โรงเรียน โดยการจัดการศึกษาในระยะแรกเป็นการจัดให้เฉพาะเยาวชนสตรีชั้นสูงก่อน (อุกมพร สุนทรเวช, 2509: 10, 16)

แนวพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาชุ่ม ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2405 (น.ส. อร่ามศรี, 2473: 28-29) พระนามเดิม พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ และทรงได้รับเลื่อนอิสริยยศเป็นกรมหลวง และกรมพระยา เมื่อ พ.ศ. 2454 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.

2466 ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมรธาธร และเป็นอภิรัฐมนตรีในรัชสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514, หน้าภาพ)

แนวพระดำริทางการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีของพระองค์ สรุปได้ดังนี้
การจัดตั้งกรมศึกษาธิการในปี 2430 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นอธิบดี รับผิดชอบงานในหน้าที่ของกระทรวงดังกล่าว หลังจากดำรงตำแหน่งได้ไม่นาน พระองค์ได้ จัดทำโครงการเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียนตามหัวเมือง เพื่อที่จะขยายการศึกษาไปยัง หัวเมืองใหญ่ขึ้นกราบทุก ในปี 2433 โดยกล่าวถึงการจัดการศึกษาว่า ควรจัดให้มีการศึกษา ของเยาวชนสตรีด้วย โดยต้องเป็นการเรียนเปล่าไม่เสียค่าธรรมเนียมใด ๆ อีกทั้งยังตั้ง โรงเรียนหลวงเพื่อเป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนทั่วไป (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค.1-18, ร.ศ. 105-117) พระองค์ได้กราบทูลถึงความสำคัญของการศึกษาซึ่งต้องใช้เป็น เครื่องมือสำหรับกู้บ้านกู้เมือง จะเห็นได้จากพรรณานะในเรื่องการแก้ปัญหาการศึกษาที่มี พระราชดำรัสกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

...การที่จะแก้ไข เห็นอย่างเดียวต้องจัดการศึกษา กล่าวคือ ต้องคิด ฝึกหัดผู้คนของเราขึ้นโดยเร็วนั้น หมายความว่า ต้องรีบลงมือจัดการ เพราะการศึกษาเหมือนกับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ย่อมจะออกผลได้ แต่เมื่อ ครบกำหนดตามสมควรแก่อายุกาล ไม่ใช่ของผู้หนึ่งผู้ใดจะรีบรัดทำให้ รวดเร็วในหนึ่งวันสองวันได้ ทุกวันนี้เล่าหยุดการเพาะปลูก ยิ่งรอไป ก็ยิ่งเสียเวลา ที่จำเป็นต้องเป็นอายุกาลของการเพาะปลูกนั้น และยิ่ง บิดทางอันตรายให้มากขึ้น เมื่อรวบรวมในความผิดของฉันทันเห็นว่า เวลานี้ การอย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี...

โครงการดังกล่าวได้แจกจ่ายไปยังผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ มีสาระสำคัญที่ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาใหม่ ดังนี้ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2512: ภาคผนวก ก)

"นักเรียนชายหญิงเรียนไป โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ผู้ว่าราชการ จังหวัด (ว่าราชการเมือง) จะต้องเป็นธุระดูแลให้ครูตั้งใจสอนและแนะนำราษฎรให้ว่า บุตรหลานมาเล่าเรียน และส่งรายงานความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียนต่าง ๆ แก่ กรมศึกษาธิการปีละ 2 ครั้ง"

โครงการดังกล่าวไม่ได้นำมาปฏิบัติ เพราะระยะนั้นเป็นระยะเวลาที่ แกรนด์ ดุก ชาวสวีต รัชทายาทแห่งรัสเซีย เสด็จมาเยือนไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต๋ำรงราชานุภาพ จึงทรงมีภาระในการรับเสด็จ หลังจากรัชทายาทแห่งรัสเซียเสด็จกลับแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต๋ำรงราชานุภาพ ได้รับมอบหมายเป็นราชทูตพิเศษเสด็จ ไปรัสเซีย ยุโรป เพื่อเจริญทางพระราชไมตรี และศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของ ประเทศต่าง ๆ เพื่อนำมาดัดแปลงใช้ในประเทศ (สุจริต ถาวรสุข, 2508: 68)

ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต๋ำรงราชานุภาพ เสด็จกลับจากยุโรป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เนื่องจากเหตุผลทางการเมือง (ศึกษารายละเอียดจากเอกสารเรื่อง จัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 237-239) ดังนั้น โครงการตั้งโรงเรียนในกรุงเทพฯ และหัวเมือง และแบบแผนการจัดการศึกษาที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต๋ำรงราชานุภาพ ทรงศึกษาและเห็นมาจากประเทศต่าง ๆ จึงไม่มีโอกาสนำออกใช้ ซึ่งหากพระองค์ได้ทรงเป็นอธิบดีกระทรวงศึกษาธิการอยู่อีกสักระยะ หนึ่งก่อน ก็คงทำให้มีการวางรากฐานการศึกษาที่อาจมีคุณประโยชน์ที่ใหญ่กว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ (ณรงค์ นุ่นทอง และ ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์, 2525: 15)

แนวคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการคนแรก เกิด เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2392 เป็นบุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์และหม่อมอิน ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 รวมอายุ 70 ปี 11 เดือน 1 วัน สำเร็จ การศึกษาจากประเทศอังกฤษ

นับตั้งแต่ไทยได้เริ่มความคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาจากแบบโบราณ ให้เข้าสู่การจัดการศึกษาที่มีระเบียบแบบแผนใน พ.ศ. 2414 ต่อมาไม่นานแนวคิดที่จะให้มีการศึกษาภาคบังคับ ให้ผู้คนต้องส่งบุตรหลานเข้าเรียนก็เกิดขึ้นในสมัย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ โดยได้รับ พระราชบรมราโชบายจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ดำเนินการปรับปรุง การศึกษา เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ จึงร่างกฎหมายการศึกษาขึ้น 3 ฉบับ ฉบับแรกกล่าวถึง

การจัดการศึกษา อายุผู้เรียน ระยะเวลาเรียนของแต่ละวิชา และยังมีข้อความเกี่ยวกับการ บังคับเด็กเข้าเรียนว่า

หากมีการเปิดสอนชั้นประถมศึกษาชั้น ๗ สำนักวัดโค ไค เด็ก ๆ ทั้งหลาย (มิใช่เฉพาะที่เป็นชายเท่านั้น) ซึ่งอยู่ในละแวกนั้น และมีอายุระหว่าง 7-16 ปี จะต้องไปเข้าเรียน เด็กคนใดไม่ยอมเข้าเรียนในโรงเรียน ดังกล่าว จะถูกส่งไปเรียนในโรงเรียนดัดนิสัย ซึ่งจะต้องถูกบังคับให้ เรียนวิชาต่าง ๆ พร้อมไปกับการฝีมือ

(David K. Wiyall, 1969: 153)

แต่ร่างกฎหมายฉบับนี้ไม่มีการนำออกไปใช้ จึงไม่มีการบังคับในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม อาจกล่าว ได้ว่า ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ความคิดในเรื่องการศึกษาภาคบังคับได้ปรากฏขึ้น

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2453 (อมรรตวรวัฑณี, 2513: 90-91) สวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2468 ทรงเป็นพระองค์แรกที่เสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศอังกฤษ เป็นเวลาถึง 10 ปี พระองค์ทรงเป็นที่ ประทับพระทัยและนักการศึกษา

ในด้านการศึกษาเยาวชนสตรีนั้น พระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา สำหรับเด็กหญิงว่า มีความสำคัญ ทรงพระราชดำริว่า "การศึกษาของสตรีนั้นเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นส่วนหนึ่ง เพราะสตรีเป็นผู้แม่ที่กุลบุตรกุลธิดามาแต่กำเนิด เป็นผู้ให้การศึกษา และฝ่ายอบรมทางบ้าน ถ้าสตรีได้มีการศึกษาแล้ว ย่อมเป็นกำลังในการศึกษาฝ่ายโรงเรียน ได้มาก" (สุนน ออมรวีวัฒน์, 2534: 2) นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2454 กระทรวงธรรมการ ได้ทำการตกลงในเรื่องการจัดการศึกษาเบื้องต้นในกรุงเทพฯ โดยให้กระทรวงนครบาลเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบจัดการศึกษา ในการประชุมครั้งนี้ได้กล่าวถึงการศึกษาของเด็กหญิง แต่ไม่ได้ กำหนดเรื่องอายุ ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากพระองค์ท่าน มีข้อความว่า

การศึกษาขั้นต้น ซึ่งเป็นหน้าที่ของราษฎรทุกคนจะต้องเรียนรู้ ไม่ว่าจะชาย และหญิง ... สำหรับการศึกษาระดับต้น จึงต้องมีที่เรียนอยู่ทุกตำบลละแวก บ้านให้พอกับจำนวนเด็กชาย และเด็กหญิงที่มีอายุในระหว่างเล่าเรียน ที่พระราชอาณาจักร... (รอง ศยามานนท์, 25๑7: 116)

ในปี พ.ศ. 2464 มีการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งต้องใช้ความพยายาม เป็นเวลาถึง 37 ปี เนื่องจากมีอุปสรรคนานับประการ นับแต่จุดเริ่มต้นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระดำริจะจัดการศึกษาให้แก่ทวยราษฎร์เสมอกัน ใน พ.ศ. 2427-พ.ศ. 2454 พระราชบัญญัตินี้บังคับให้เด็กทุกคนเข้ารับการศึกษากิ่งนี้เพื่อให้กุลบุตร และเยาวสตรีได้ศึกษาหาความรู้อันจะเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองต่อไป ดังพระราชนิพนธ์ เรื่อง "ความรู้เล็ก ๆ น้อย ๆ" ซึ่งพระองค์ได้ทรงกำหนดความรู้ 5 ประการที่สตรีไทยควร เล่าเรียน และความรู้ 2 ในห้าประการ คือ การช่างฝีมือ ดังบทกลอนที่ว่า

...ข้อที่สอนนั้นทางช่างประดิษฐ์	หัตถกิจเย็บปักเป็นมรรคผล
สรรพลึงขึ้นชื่อฝีมือตน	ตลอดจนผูกฝ้ายทำด้ายปอ
ควรจะเพียรเรียนรู้อย่าอยู่เปล่า	เป็นงานเบากิจหญิงจริง ๆ หนอ...
...ข้อที่สามวิทยาการค้าขาย	ต้องชวนชวายฝึกหัดคัตนีสัย
ให้รู้จักชักทุนหนุนกำไร	และสิ่งใดผลดีมีราคา
ที่ซื้อขายขายคล่องไม่ต้องค้าง	เนื่องในทางพานิชจะคิดหา
จงพากเพียรเรียนจำเป็นตำรา	ซึ่งวิชาอย่างนี้ดีเหมือนกัน...

(ประยูรศรี สิทธิพันธุ์, 2514: 228)

แนวคิดของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี มีนามเดิมว่า ม.ร.ว. เปี้ย มาลากุล เกิด วันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 241๑ เป็นโอรสองค์ใหญ่ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ กับหม่อมปีย์ (อุทุมพร สุนทรเวช, 2529: 63) เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็น บุคคลอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง คือ การจัดการศึกษาไทย แนวคิดและนโยบายในการจัดการศึกษาให้แก่เยาวสตรีไทย สรุปได้ดังนี้

1. การเสนอความเห็นในการจัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์ เพื่อบำรุงทางเลี้ยงชีพของมหาชน

ในปี พ.ศ. 2441 ท่านได้เสนอ "ความเห็นที่จะจัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์ เพื่อบำรุงทางเลี้ยงชีพของมหาชน" ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ว่า "การศึกษาศิลปศาสตร์หมายถึงการศึกษาที่จะสอนให้ประชาชนผู้ไม่มีงานทำ ได้รอบรู้วิธีและหนทางประกอบอาชีพ เพื่อให้มีความขยันขันแข็งในการทำงานและหลีกเลี่ยงจากอบายมุขทั้งปวง มีวิชาที่จัดสอน 3 ประเภท คือ ทัศนกรรม กลีกรรม และ คหกรรม (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/3, ร.ศ.117: 51-54)

2. การจัดการศึกษาเป็น 2 แผนก คือ ศึกษาสามัญสำหรับราษฎรทั่วไป จะได้เป็นพลเมืองดี และการศึกษาพิเศษ สำหรับประกอบอาชีพเฉพาะ คำกราบบังคมทูลนี้ได้รับความสนพระทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในช่วงนั้นพระพลานามัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่สู้ดีนัก พระองค์จึงเสด็จไปรักษาพระองค์ในทวีปยุโรปตามคำกราบบังคมทูลของแพทย์ การจัดการศึกษาเป็น 2 แผนกต้องหยุดชะงักชั่วคราว (กฤษฎา สินไชย, 2525: 11)

3. การจัดงานแสดงศิลปทัศนกรรมของนักเรียน

ในปี พ.ศ. 2455 ขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้จัดให้มีการแสดงศิลปทัศนกรรมขึ้นเป็นครั้งแรก ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย โดยได้รับความสนพระทัยและการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จุดมุ่งหมายของการจัดงานในครั้งนี้ เพื่อแนะนำชักจูงให้กุลบุตร เยาวสตรีเอาใจใส่ศิลปทัศนกรรม ซึ่งเป็นการหาเลี้ยงชีพ เพื่อสกัดกั้นการที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนให้น้อยลง (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.17/21, 2475: 36) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวความคิดที่ทันสมัยและมีคุณค่ายิ่งตราบเท่าทุกวันนี้

4. การจัดหลักสูตรวิชาการงานอาชีพ

จัดให้แตกต่างกันตามสภาพภูมิประเทศและอาชีพของท้องถิ่น

5. การศึกษาขั้นพื้นฐานนั้น จะต้องให้ผู้เรียนได้มีความรู้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน เช่น วิชาสามัญคิดเลข ตลอดจนการใช้ภาษาและข้อความต่าง ๆ วิชารักษาคำ รักษาสมบัติ และชื่อเสียง ตลอดจนวิชาศิลปทัศนกรรมตามภูมิสำเนา เพื่อให้สามารถหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 ศ.10/13, 2455: 32) ซึ่งแนวคิดนี้เน้นว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521)

ทางด้านการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรี เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี มีแนวคิดในการจัดการศึกษาให้เยาวชนสตรี โดยท่านได้ดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดประกาศ พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับให้เด็กเล่าเรียน (ในช่วง พ.ศ. 2454-2458) แต่ได้รับการคัดค้านจากเสนาบดีกระทรวงพระคลังสมบัติ (ณรงค์ นุ่นทอง และ ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์, 2525: 36) ซึ่งอ้างปัญหาขาดแคลนงบประมาณ (รายงานการประชุมเสนาบดีสภา, 2457) จะเห็นว่าท่านมีความคิดที่จะใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ แต่ท่านก็ถึงแก่กรรมก่อนที่จะได้เห็นความสำเร็จในการใช้พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว

แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นนักการศึกษาที่สำคัญของไทยอีกท่านหนึ่ง ที่มีบทบาทในการจัดการศึกษาไทยในระยะเริ่มแรกเป็นอย่างมาก ท่านเป็นบุตรของพระยาไชยสุรินทร์ และคุณหญิงไชยสุรินทร์ เกิดวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2419 ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เมื่อสำเร็จการศึกษามีโอกาสไปดูงานการจัดการศึกษาที่ประเทศอินเดีย และประเทศญี่ปุ่น ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อ พ.ศ. 2458 ท่านก็ได้รับตำแหน่งเสนาบดีอยู่ระยะหนึ่ง จนถึง พ.ศ. 2459 จึงดำรงตำแหน่ง เสนาบดีจนถึงปี พ.ศ. 2469 (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2525: 92)

ในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่นั้น ท่านได้ดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาหลายอย่าง เป็นต้นว่า การประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 การเก็บเงินศึกษาพลี การส่งเสริมด้านอาชีพ และที่สำคัญที่สุด คือ ท่านมีความเห็นว่า ควรมีการจัดการศึกษาเพื่อให้คนทั้งชาติได้รับโอกาสในการศึกษาตามแต่อัธยาศัยของตน โดยเปรียบเทียบการศึกษาเหมือนต้นไม้ ใครมีความสามารถแค่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของคนนั้น และผลจากการศึกษาภาคบังคับนี้เองทำให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนสตรีก็มีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น

ท่านเห็นว่าการศึกษาสามารถยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ดังข้อความว่า
 ...คนฉลาดที่เกิดในป่าหรือในห้องแถวข้างครัวไฟ ถ้าได้มีโอกาสรับ
 การศึกษาโดยควรแก้สติปัญญาทุกคน ให้เหมือนช้างเผือกในป่าที่ได้มาขึ้น
 ระวางในกรุงเทพฯ ทุกเชือกก็จะวิเศษหาน้อยไม่...

(อัจฉรา ชิวะพันธ์, 2525: 25)

และยังกล่าวอีกว่า

...การศึกษานี้แหละ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นอาวุธวิเศษของประเทศไทยแท้...
 แต่การที่จะให้ได้ผลสำเร็จโดยแน่นอน โดยเร็วต้องอาศัยทวยราษฎรทุกคน
 ...ก็อะไรเล่าจะทำให้ราษฎรทุกคนมีความรู้เช่นนี้ ก็คือการศึกษานั่นเอง...

แนวพระดำริของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เป็นพระโอรสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต) และหม่อมเอม ประสูติเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2428 มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าธานีวัติ ทรงได้รับสถาปนา พระอิสริยยศ 2 ครั้ง คือ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัติ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระ-
 วรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เมื่อเสด็จ
 กลับทรงเข้ารับราชการที่กระทรวงมหาดไทย ต่อมาได้เป็นเลขานุการในสมเด็จพระศรี-
 พชรินทราบรมราชินีนาถ ผู้ช่วยราชเลขานุการต่างประเทศ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์-
 มนตรี กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระบาทสมเด็จพระ-
 ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ตั้งแต่ พ.ศ. 2470-2475 (นิรมน ตีรณสาร, 2526: 153-154)

ในระยะเวลาที่พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงดำรงตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่นั้น เป็นระยะที่ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ
 เป็นอย่างมาก การที่จะทรงดำริโครงการใหม่ ๆ ขึ้นมาย่อมทำได้ยาก ดังนั้นการเร่งปรับปรุง
 งานที่มีอยู่ให้ดีขึ้นจึงเหมาะสมที่สุดในช่วงเวลาดังกล่าว ในด้านการจัดการศึกษาสำหรับ
 เด็กหญิงนั้น พระองค์ทรงมีแนวคิดในการจัดการศึกษาให้เด็กหญิงได้เรียนเหมือนกับเด็กชาย
 โดยทรงเห็นว่า

...กุลธิดานั้นเมื่อเติบโตแล้ว ก็ย่อมมีหน้าที่รับผิดชอบไม่น้อยกว่ากุลบุตร เช่น จะต้องเป็นผู้ดูแลบ้าน และเป็นมารดาที่ดีเพื่อฝึกสอนและขัดเกลานิสัยบุตรของตนให้ประพฤติในทางที่ชอบ เป็นพลเมืองดีสืบเนื่องต่อไป... จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้กุลธิดาได้รับการศึกษา มีความรู้ยิ่งขึ้น เพื่อให้ได้สามารถปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญดังกล่าวมาแล้วโดยถูกต้อง ในภายหน้า...

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการจัดให้เยาวชนสตรีเรียนวิชาอนุภาษาชาติ ด้วยเห็นว่า วิชาดังกล่าวเป็น "อุปกรณ์" ช่วยในการอบรมนักเรียน ทั้งในด้านศีลธรรม จรรยา ความมีวินัย การช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น ตลอดจนพลเมือง (นิรมล (ตีรณสาร) สวัสดิ์บุตร, 2526: 44, 109)

สรุปสภาพการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ค่านิยม และแนวคิด

จากข้อความที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีในแต่ละยุคสมัย ขึ้นอยู่กับสภาพการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ค่านิยม และแนวคิด มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของเยาวชนสตรีในแต่ละยุค ดังนี้

สมัยสุโขทัย ด้านการเมืองการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก เศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ ค่านิยมที่ว่า "ลูกผู้ชายต้องบวชเรียน เพื่อให้เป็นคนสุก" จึงให้กุลบุตรได้รับโอกาสศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องของการบวชเรียน เยาวสตรีจะได้รับการฝึกฝนอบรมแตกต่างจากกุลบุตร ทั้งนี้เนื่องจากค่านิยมเช่นกัน

สมัยอยุธยา ด้านการเมืองการปกครอง กษัตริย์จะเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจเศรษฐกิจ ยังคงเป็นแบบง่าย ๆ ในด้านสังคมมีการแบ่งระดับชนชั้น ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงแตกต่างกันไปตามที่สังคมกำหนดให้เป็น เยาวสตรีและกุลบุตรยังมีความแตกต่างในการศึกษาอบรมอันเนื่องมาจากค่านิยม

สมัยธนบุรี สภาพการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อยู่ในสภาพสงคราม ดังนั้นการจัดการศึกษาในช่วงนี้จึงไม่ได้กล่าวถึง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถานการณ์เมืองการปกครองและสังคมไม่ต่างจากสมัยอยุธยา เศรษฐกิจในสมัยนี้เฟื่องฟู มีการติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตก การศึกษาใหม่ ๆ จึงมาพร้อมกับคณะมิชชันนารีที่อาศัยช่วงที่มีชาวตะวันตกมาค้าขายในประเทศไทยเข้ามาสอนศาสนา รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จ้างครูชาวตะวันตกเข้ามาสอนหนังสือแก่เยาวชนสตรีชั้นสูงในวัง ในสมัยนี้เองที่เยาวชนสตรีชั้นสูงไม่เพียงได้รับการฝึกฝนงานด้านกิจการงานบ้าน งานประดิษฐ์ และวิชาหนังสือเท่านั้น แต่ยังได้รับการสั่งสอนในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี การเข้าสมาคมและภาษาอังกฤษจากครูชาวตะวันตกเหล่านั้น

ยุคการศึกษาของเยาวชนสตรีชั้นสูง สถานเศรษฐกิจช่วงนี้ไม่มีความมั่นคง ประกอบกับมีภัยจากการล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ดังนั้นเพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและความมั่นคงในราชบัลลังก์ พระองค์จึงปฏิรูประบบราชการใหม่จากสยามประเทศเดิมไปสู่ความทันสมัย ซึ่งต้องมีการจัดการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้าสู่ระบบราชการดังกล่าว สถานศึกษาอย่างเป็นทางการเพื่อกุลบุตร และเยาวชนสตรีชั้นสูงจึงมีการจัดตั้งขึ้นทั้งในพระบรมมหาราชวัง และตามพระตำหนักต่าง ๆ ดังนั้นบรรดาผู้ใกล้ชิด และเยาวชนสตรีลูกผู้ดีมีสกุลจึงได้รับโอกาสนี้ก่อน

ยุคเริ่มการศึกษาของเยาวชนสตรีสามัญ ในช่วงนี้มีการปฏิรูปการปกครองใหม่ ผู้ที่ประสงค์จะรับราชการ ต้องมีความรู้จริง และเปิดโอกาสให้ทางราษฎรเข้ารับราชการ (ซึ่งแต่เดิมจะเป็นเพียงเชื้อพระวงศ์ และผู้มีฐานะอันมั่งคั่งเท่านั้น) การขยายการศึกษาเพื่อให้ทวยราษฎรมีความรู้ความสามารถ ทำให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นอีกมากมาย รวมทั้งโรงเรียนสำหรับเยาวชนสตรีสามัญ ดังนั้นในยุคนี้เยาวชนสตรีสามัญจึงเริ่มเข้าสู่ระบบการศึกษา แม้มีจำนวนไม่มาก อันเนื่องจากค่านิยมและแนวคิดที่ยังไม่สนับสนุนให้เยาวชนสตรีเรียนหนังสือมากนัก

ยุคจัดการศึกษาของเยาวชนสตรีอย่างเป็นทางการเป็นระบบ ยุคนี้เยาวชนสตรีเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้นจากเดิม ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ต้องการลดช่องว่างระหว่างชนชั้น และระหว่างเพศ จึงออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 บังคับให้เด็กทุกคนเข้ารับการศึกษา พร้อมทั้งกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ปกครองที่ไม่ปฏิบัติตาม

พระราชบัญญัติดังกล่าว แต่การจัดการศึกษาในส่วนเยาวชนสตรีกระทำไม่ได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากเศรษฐกิจเริ่มซบเซา อันเนื่องจากงบประมาณที่ใช้สำหรับการจัดการศึกษาถูกตัดทอนลง เพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงประเทศ และค่านิยมเดิมที่ไม่ประสงค์ให้เยาวชนสตรีเรียนหนังสือ ยังคงอยู่ ดังนั้นการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีจึงยังมีความแตกต่างจากบุตร

ยุคปรับปรุงการศึกษาของเยาวชนสตรี สถานการณ์เมืองการปกครองในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ โดยการนำของคณะราษฎรที่นำการปกครองแบบใหม่มาใช้แทนการปกครองแบบเดิม ดังนั้นการทำให้ประชาชนเข้าในระบบการปกครองใหม่ (ระบอบประชาธิปไตย) จำเป็นต้องให้การศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา แนวคิดจัดการศึกษาโดยไม่เลือกเพศ และจัดโดยทั่วถึงเป็นผลให้เยาวชนสตรีเข้ารับการศึกษามากยิ่งขึ้น อีกทั้งค่านิยมเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นนิยมใบปริญญาบัตร ดังนั้นการจัดการศึกษาในช่วงนี้จึงแตกต่างจากที่ผ่านมา คือ ให้โอกาสเยาวชนสตรีเข้าเรียนเท่าเทียมบุตร

ยุคพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของเยาวชนสตรี สภาพเศรษฐกิจและสังคมในช่วงต้นเกิดการเปลี่ยนแปลง การเกิดขึ้นใหม่ทำให้สภาพเศรษฐกิจเติบโตไปด้วย รวมทั้งด้านอาชีพที่เริ่มหลากหลายและแตกต่างกันไป แต่จากการหลั่งไหลเข้ามาของผู้คนจำนวนมาก ทำให้ตำแหน่งงานไม่เพียงพอกับจำนวนคน อัตราการว่างงานจึงสูง เกิดภาวะเอาเปรียบระหว่างผู้ประกอบการกับผู้ใช้แรงงาน การอพยพเข้าทำให้เมืองกลายเป็นชุมชนแออัด ปัญหาทางสังคมเกิดขึ้นมากมาย ความยากจนเริ่มคืบคลานเข้ามาสู่ผู้ว่างงาน เมื่อสภาวะเศรษฐกิจในช่วงต้นของยุคนี้เกิดสั่นคลอนจากสถานการณ์เมืองและเศรษฐกิจ การจัดการศึกษา 7 ปี จึงไม่สามารถกระทำได้อย่างทั่วถึง จึงมีการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 2520 โดยจัดให้เรียนเพียง 6 ปี โดยจัดเป็นตอนเดียวตลอดไม่แยกเป็นชั้นประถมตอนต้นและตอนปลาย เช่น การจัดการศึกษาในแผนการศึกษาชาติฉบับ พ.ศ. 2503 การศึกษาที่จัดให้เรียน 6 ปี ได้ดำเนินการมาจนปัจจุบัน จะเห็นว่าการจัดการศึกษาในยุคนี้แตกต่างจากยุคที่ผ่านมา กล่าวคือ ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งส่งผลต่อการจัดการศึกษา ทำให้เยาวชนสตรีในชนบทมีโอกาสเข้ารับการศึกษามากขึ้น และเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันเริ่มดีขึ้น ความคิดที่จะจัดการศึกษาเป็น 9 ปี เริ่มมีขึ้น

ด้วยการจัดให้มีโรงเรียนเพื่อทดลองนำร่องขยายการศึกษาขึ้นหลายโรงเรียน ทั้งในชนบท และเมืองหลวง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ย่อมส่งผลดีต่อการศึกษาเยาวชนสตรี

สถานการณ์เมือง เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนค่านิยม และแนวคิด มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีในแต่ละยุค ดังเช่นสมัยสุโขทัย เยาวสตรีมักได้รับการศึกษาอบรมในงานที่เหมาะสมกับกุลสตรี ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดและค่านิยม ในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มมีความแตกต่างในการให้การศึกษาแก่เยาวชนสตรีชั้นสูงและสามัญ เนื่องจากการแบ่งชนชั้นในสังคม แต่ยังคงยึดถือแนวคิดและค่านิยมเดิม จนกระทั่งยุคเยาวชนสตรีชั้นสูง จากการรับเอาแนวคิดทางการศึกษามาจากชาวตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทำให้ต้องเรียนรู้ทั้งวัฒนธรรมและประเพณีของชาวตะวันตก ตลอดจนความรู้ต่าง ๆ ที่ไม่เคยมีในการศึกษาแบบโบราณ เช่น วิชาภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น การจัดการศึกษาในยุคนี้กระทำกันในหมู่เยาวชนสตรีชั้นสูงเท่านั้น ต่อมาในยุคเริ่มการศึกษาเยาวชนสตรีสามัญ เมื่อรัฐเปิดโอกาสให้สามัญชนเข้าสู่ระบบการศึกษามากขึ้น เนื่องจากความต้องการบุคคลเข้ารับราชการอันเป็นเหตุผลทางการเมือง การจัดตั้งและขยายโรงเรียนทั่วราชอาณาจักร ทำให้จำนวนโรงเรียนมีมากขึ้น เยาวสตรีสามัญจึงได้รับผลจากการจัดตั้งโรงเรียนดังกล่าว เยาวสตรีสามัญจึงเริ่มได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับเยาวชนสตรีชั้นสูง ต่อมาในยุคการศึกษาเยาวชนสตรีอย่างเป็นระบบ เยาวสตรีสามัญเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้น แต่เมื่อเทียบกับกุลบุตรแล้วยังมีจำนวนน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากผู้ปกครองยังคงยึดถือค่านิยมเดิมที่ไม่สนับสนุนให้เยาวชนสตรีเรียนวิชาหนังสือ นอกจากวิชาที่เคยเรียนและได้รับสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ เช่น วิชาที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนสตรี และวิชาชีพ อีกทั้งภาวะเศรษฐกิจในช่วงนี้ตกต่ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน การจัดการศึกษาเยาวชนสตรีในยุคนี้แม้จะไม่หยุดชะงัก แต่ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร เมื่อเทียบกับที่กุลบุตรได้รับ จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 จากแนวคิดของคณะราษฎรที่เน้นในด้านความเสมอภาค ทำให้เยาวชนสตรีเริ่มเข้ารับการศึกษามากขึ้น แต่เนื่องจากค่านิยมเดิมที่ยึดถือในเรื่องสรีระและความเหมาะสมในการเรียนเนื้อหาวิชา แม้จะได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกับกุลบุตร แต่ยังคงมีความแตกต่างในด้านเนื้อหาวิชาที่เรียน จนกระทั่งพัฒนาคุณภาพการศึกษาเยาวชนสตรี จากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนแนวคิด และค่านิยม ทำให้เยาวชนสตรีเริ่มได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกับกุลบุตรอย่างแท้จริง

ดังนั้น โอกาสและการเข้ารับการศึกษานองเยาวสตรีจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน
อันได้แก่ ปัจจัยด้านแนวคิด ค่านิยม สภาพการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ดังที่ได้กล่าวแล้ว
ข้างต้น